378.4(477-25)КМА
Х-434

З. І. Хижняк

З історії КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ XVII–XVIII ст.

378.4 (477-25) КМА
Х-434

З. І. Хижняк

З історії КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ XVII–XVIII ст.

Студентам, які навчалися, навчаються й будуть навчатися в Києво-Могилянській академії

Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Акція «Подаруй Бібліотеці книгу» (28 вересня 2011 року)

Київ

Видавничий дім «Києво-Могилянська академія» 2005

ББК 63.3(4УКР)-7
Х43

Києво-Могилянська академія за силою впливу на буття українського народу, попри майже 400-ліття від початку її заснування, залишається тією складовою, що й сьогодні формує наш духовний світ.

Це видання — короткий виклад історії виникнення й діяльності Академії, її могутнього впливу на суспільне життя України й далеко за її межами.

Видання розраховане насамперед на абітурієнтів НаУКМА, а також на всіх, хто цікавиться історією духовної культури України.

© Хижняк З. І., 2005
© Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005

ISBN 966-518-328-1

Києво-Могилянська академія — перший вищий навчальний заклад України, Східної Європи й православного світу — виникла на хвилі українського національно-культурного відродження кінця XVI — початку XVII ст. Це був час, коли в Україні гуртувалися сили до визволення від чужинців, від національного поневолення.

Гостро постала проблема виховання молоді, створення своєї національної вищої школи. Київська братська школа, згодом Колегія Петра Могили й Києво-Могилянська академія, стала провідним осередком освітньої й духовної інтелігенції,

формування суспільно-політичної думки й виховання патріотичної національно-свідомої молоді.

Часові межі існування Києво-Могилянської академії — це 1615—1817 рр., тобто два століття. Ці століття багато важили в нашій історії. У перемогах і поразках виборювалася незалежна Українська держава — формувались її адміністративні, судові, культурні установи, готувалися державці, дипломати, вчителі, військові старшини, зміцнювалася й набирала ваги церква. Згодом, за зміни політичних обставин, коли знову постало завдання збереження й захисту здобутих прав і вольностей в ім'я тієї ж свободи й самостійного національного буття, Академія не втрачала свого значення. У всіх галузях суспільного життя позначалася її творча сила.

Києво-Могилянська академія належить до феноменальних явищ. Вона не лишилася в минулому, а трансформувалась у діяльності її вихованців — істориків, філософів, поетів, освітніх діячів, митців кількох поколінь. Вона залишилася тією силою, в якій треба шукати витоки нашої духовності, єднання, національного й державного творення.

ВИТОКИ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ

Як уже зазначалося, Академія виникла на хвилі культурно-національного відродження кінця XVI — початку XVII ст.— руху на захист вітчизняних духовних здобутків — мови, традицій, звичаїв, віри, врешті,— рідної землі. До спільної справи об'єднувалися свідомі громадяни, світські й духовні, інтелігенція, козацтво.

Вагомого значення набуває Слово. По всій Україні засновуються друкарні: у Львові (1574 р.), на початку XVII ст. в Острозі, Луцьку, Угорцях, Уневі, Заблудові, Перемишлі, Дермані, Костянтинові, Почаєві, Житомирі, Фастові, Бердичеві, Києві, Новгороді-Сіверському, Чернігові та інших містах. Друкувались підручники — букварі, граматики, словники, Псалтирі, Часослови, Учительні євангелія, полемічна література. «Апостоли» й «Учительні євангелія», праці Лаврентія й Стефана Зизаніїв, Кирила Транквіліона-Ставровецького, Мелетія Смотрицького, Йова Борецького, Йоаникія Ґалятовського, Петра Могили та інших авторів розповсюджувалися й за межами України: в Білорусі, Московії, на Закарпатті, Буковині, в Молдові, Волощині, Греції, Сербії, Болгарії та інших країнах.

Полемічна література

Особливе місце серед українських видань займала полемічна література. Полемізуючи з католицькими ідеологами, які доводили первинність і непогрішимість католицької релігії й церкви й, таким чином, «закономірність» повсюдного їх утвердження (і, звичайно, в першу чергу в Україні, що

була на той час у складі Речі Посполитої), українські письменники-полеміст стали на захист православної церкви, її предковічних прав на українських землях, захищали гідність українців, їхнє право на політичну, релігійну й національну свободу. В той же час полеміст звертались до свідомості народу, будили його патріотичні почуття. «Ми ж спадкоємці і громадяни своєї землі, добре і чесно в домах шляхетських уроджені, в ній осідок й оселі свої маємо... Стійте твердо, не хитаючись, ані тривожачись»,[1] — писав Йов Борецький у «Протестації» (1621). А Мелетій Смотрицький у своєму знаменитому «Треносі» (1610) закликав: «Стійте, не хитаючись у дарованій вам від Бога вірі... Будьте прикладом вірних у мові, в поведінці, в любові, у вірі, в чистоті. Пильнуйте читання, нагадуйте науку. Прозвіщайте Слово...» [2].

Такі письменники-полеміст, як Герасим Смотрицький, Василь Суразький, Клірик Острозький, Христофор Філалет, Іван Вишенський, Захарія Копистенський, Стефан та Лаврентій Зизанії, Йов Борецький, Мелетій Смотрицький мали величезний плив на формування національної свідомості українців, на розгортання національно-визвольної боротьби.

Шкільна освіта

Дедалі більшого значення в часи українського відродження набуває навчання і патріотичне виховання молоді, а відтак — організація шкіл, підготовка вчителів, видання підручників. Підґрунтям для розвитку шкільної освіти були давні традиції українського шкільництва, закладеного ще в часи Київської Руси. Матеріали, які збереглися, засвідчують, що, незважаючи на складні історичні умови XII—XIV ст.,

---

[1] *Йов Борецький* й ін. Протестація // Пам'ятки братських шкіл на Україні. — К., 1988. — С. 324.

[2] *Смотрицький М.* Тренос або плач... // *Яременко П. К.* Мелетій Смотрицький: Життя і творчість. — К., 1986. — С. 26.

освіта не була занедбана. Діяли церковно-приходські й монастирські школи. Були вони при Михайлівському Золотоверхому й Печерському монастирях у Києві, також у Холмському, Уневському, Зимненському, Грушівському, Пересопницькому та інших.

У документах другої половини XVI ст. школи згадуються в Києві, Львові, Красноставі, Стрию, Рівному, Крем'янці, Нехворощі, Ужгороді, на Житомирщині, Запорожжі, селах Пороч і Копаня (Закарпаття). Діяли також домові школи при деяких маєтках.

Неабиякого поширення набувають протестантські і католицькі школи в Луцьку, Львові, Замості, Красноставі, Несвіжі, Острозі, Перемишлі, Володимирі, Барі, Кам'янці-Подільському, Вінниці, Фастові. Серед них були й школи вищого типу — колегіуми. Вони справляли помітний вплив на культурне життя України й були прикладом організації вищої освіти. Але ці школи були іноземними, конфесійно чужими. Їхнім організаторам були байдужі, швидше, чужі національні інтереси українців, їхні моральні й духовні традиції. Українська молодь, що навчалась у них, втрачала вітчизняні корені, забувала мову й відмовлялась від батьківської віри. Такі школи ревно насаджували католицизм, сприяли полонізації українців, тобто не були придатними для вирішення завдань народно-визвольної боротьби.

Навчання в університетах Європи

Не могло радикально вплинути на вирішення вітчизняних освітніх та суспільних проблем і те, що значна частина українських юнаків навчалася в університетах Європи — Болонському (засн. 1119 р.), Падуанському (1222), Оксфордському (1163), Кембриджському (1269), Сорбоннському (1259), Празькому (1348), Краківському (1364), Віденському (1365), також — в університетах Німеччини: Гейдельберзькому, Лейпцизькому,

Лейденському, Кеніґсберзькому й ін. Дослідники наводять цікаві дані: в студентських реєстрах Сорбонни від 1353 р. є запис: «Маґістр Петро Кордован і його товариші з Рутенії», від 1369 р. — «Іван з Рутенії», від 1367 р. — «Герман Вілевич... рутенської нації з Києва». У Падуанському університеті упродовж XIV—XVIII ст. докторські звання отримали 500 українців. Тут навчалися, зокрема, сподвижник Петра Сагайдачного, один із засновників Київського братства князь *Іван (Ієзекіїль) Курцевич* (1589—1642), соратник Богдана Хмельницького корсунський полковник *Станіслав Морозовицький* (в нар. пісні — Морозенко). В Болонському університеті в XV — першій пол. XVII ст. навчалося 800 українців, лише у 1510—1560 рр. — 325. Ступінь доктора медицини в Болоньї отримав *Юрій Дрогобич*, він же Юрій Котермак, чи Георгій з Русі (1450—1494), обраний професором і ректором цього університету. Відомими вченими, поетами, філософами в Європі доби Відродження були українці *Станіслав Оріховський-Роксолан* з с. Оріхівці біля Перемишля, *Павло Русин* з Кросна (місто Кросна поблизу Перемишля) й багато інших українців, вихованців європейських університетів. «Гуманісти, вихідці з українських степів розвивали свою діяльність у Польщі й на Заході, де поклали свої цеглини до підвалин величної будови європейського гуманізму епохи Відродження», — так коментував внесок українців в європейську культуру російський вчений І. М. Голенищев-Кутузов [1]. Звичайно, більшість українців після навчання й праці за кордоном поверталися в Україну. Озброєні новітніми знаннями з філософії, історії етики, психології, естетики, поезії, природничих наук, переконанням у високому покликанні й можливостях освіченої особистості, вони справляли значний влив на українське духовне життя, на вкорі-

[1] *Голенищев-Кутузов И. Н.* Гуманизм у восточных славян (Украина и Белоруссия). — М., 1963. — С. 6—7.

нення ідей необхідності реформування освіти на новітніх засадах і створення своєї, вітчизняної вищої школи європейського рівня.

Острозька академія

На шляху створення української вищої школи значний внесок зробили братські школи та Острозька академія. Острозька школа заснована 1576 р. у старовинному культурному центрі Волині м. Острозі князем *Василем-Костянтином Острозьким.* Її розвитку сприяли вітчизняні вчені, зокрема перший ректор Герасим Смотрицький, також іноземні, переважно греки, запрошені князем Острозьким — знавці грецької й латинської мов, астрономії й математики. Захарія Копистенський, відомий історик і церковний діяч, називав їх рівними Демосфену й Софоклу, а саму школу — рівною академіям. Тут був зроблений значний крок на шляху становлення вищої школи, поєднання європейської освіти з давніми вітчизняними греко-візантійськими освітніми традиціями. З Острога вийшли такі відомі вчені, освітні й державні діячі, як Максим (Мелетій) і Степан Смотрицькі, Гавриїл Дорофеєвич, славнозвісний гетьман Війська Запорозького Петро Конашевич-Сагайдачний, імовірно, Іван (Йов) Борецький, згодом ректор Львівської та Київської братських шкіл, митрополит. Острозька Біблія, підготовлена вченими Острога — перше повне видання Біблії слов'янською мовою (1581) — поповнила найвизначніші бібліотеки світу — Швеції, Англії, Італії, Франції. На основі досліджень сучасних учених, Указом Президента України від 5.06.1996 р. Острозька академія відроджена й успішно розвивається як визначний освітній і культурний заклад Волинського краю і всієї України.

Братські школи

В останній чверті XVI ст. в Україні з'являється низка братських шкіл. Засновниками їх були братства — культурно-релігійні осередки православного міського населення. Найстарішим було Львівське брат-

ство (1439). Наприкінці XVI — на початку XVII ст. вже було близько 30 братств: Львівське, Рогатинське, Самбірське, Острозьке, Галицьке, Кременецьке, Кам'янець-Подільське, Стрятинське, Більське, Красноставське, Луцьке, Шаргородське, Немирівське, Вінницьке, Київське та ін. За статутами, головною метою братств було «сохранєніє» й «умноженіє» православ'я, допомога всім потребуючим, підтримка церкви, але обмеження її впливу на суспільне життя, й головне — виховання молоді, тобто — «школьного ученія распространєніє».

1585 р. король Стефан Баторій видав декрет, за яким усім братствам Великого князівства Литовського й Галичини дозволялося утримувати школи. Цього ж року Віленське братство (Білорусь) відкрило першу братську школу. 1586 р. Львівське Успенське братство відкрило Львівську братську школу — першу на власне українських землях. 1615 р. була заснована Київська братська школа, якій судилося стати родоначальницею вищої освіти в Україні. У кінці XVI — на початку XVII ст. практично всі братства вже мали школи — близько 30 [1].

Не всі братські школи досягли належного рівня. Більшість із них у нерівній конкуренції з католицькими школами поступово занепали. Але за час свого існування вони зробили велику справу — виховали плеяду культурних й освітніх діячів, патріотів, відданих справі вітчизняної освіти й культури. Деякі з них стали на шлях поєднання здобутків української та західноєвропейської освіти, особливо Львівська, Кременецька, Луцька, Київська, трансформуючись таким чином зі шкіл слов'яно-грецьких у слов'яно-греко-латинські. Головне — братські школи залучили до навчання широкі кола населення. Разом з елементарними школами вони сприяли тому, що грамотність в Україні стала

[1] *Ісаєвич Я. Д.* Братства та їх роль у розвитку української культури XVI— XVII століть.— К., 1966.— С. 138.

загальним явищем. Сирійський мандрівник Павло Алеппський, перебуваючи в Україні у 1654 і 1657 рр., дивувався: «... Всі вони, за винятком небагатьох, навіть більшість їх (козаків) жінок і дочок, уміють читати, знають порядок церковних служб і церковні співи... А дітей більше, ніж трави, і всі уміють читати, навіть сироти». А ще вразили його черниці елітного Вознесенського монастиря, які «вміють не лише читати, а й обізнані з логікою і філософією» [1].

Культурно-освітній осередок архімандрита Єлисея Плетенецького

Ставши архімандритом Києво-Печерської лаври (1599), *Єлисей Плетенецький* (бл. 1554–1624), родом з м. Львова, зосередив свої знання, хист і матеріальні статки монастиря на відродження Києво-Печерської лаври, повернення їй слави духовного центру українського православ'я. Він збудував друкарню й заснував папірню, поновив бібліотеку монастиря, запросив діячів культури й освіти – письменників, педагогів, перекладачів, учених, богословів, книговидавців, художників з усієї України. На цей час козацтво, яке дедалі рішучіше стає на захист громадянських і релігійних інтересів народу, поширює свій вплив на всю Подніпровську Україну й, зокрема, на Київ. Під покровом Києво-Печерської лаври й козацтва православні просвітники отримали надійний захист.

Серед учених Лаврського гуртка важливе місце посідали *Захарія Копистенський* – письменник, автор історичного твору «Палінодія» (1622); *Памво Беринда* – лінгвіст, гравер, енциклопедист, автор «Лексикону славенороссского» (1627), удостоєний в Києві титула «архітипографа церкви Руської»; *Тарасій Земка* – письменник, знавець мов, редактор; *Лаврентій Зизаній* – автор підручників

[1] Путешествие Антиохского патриарха Макария в Россию... – М., 1867. – С. 2, 15, 58.

для шкіл, педагог, «муж, словеснійша, дидаскал і витія»; *Кирило Дорофеєвич* — педагог і перекладач; *Олександр Митура* — поет; друкар, письменник *Тарасій Вербицький*; *Іван (Йов) Борецький* — знаний педагог і письменник, та інші.

Гурток Плетенецького мав неабиякий вплив на поширення наукових знань, зміцнення догматів православної церкви, відкриття та підтримку шкіл, зокрема Київської братської школи. Цілеспрямованими можна вважати перші видання лаврської друкарні (за життя Плетенецького їх було 11). Це навчальні посібники для шкіл «в православному граді Києві та в інших» — «Часослов» (1616), «Анфологіон» (1619), «Бесіди Іоанна Златоуста на 14 посланій... апостола Павла» (1623), «Лексикон славеноросский...» Памва Беринди (1627) та інші.

КИЇВСЬКЕ БОГОЯВЛЕНСЬКЕ БРАТСТВО. БРАТСЬКА ШКОЛА

Для організації спротиву чужоземній експансії, захисту православної церкви, суспільних та національних прав у Києві під покровом Війська Запорозького гуртуються представники різних станів — міщан, духовенства, православних шляхтичів, козацтва, а також учені з гуртка Плетенецького. Зокрема, до Київського братства вписалися Захарія Копистенський, Тарасій Земка; відомі в Україні князь Іван (Ієзекіїль) Курцевич, єпископ Луцький і Острозький Афанасій Пузина, міщани Даниїл Стрибиль та Григорій Дегиловський, згодом — Петро Могила, Ісайя Трофимович-Козловський, Софроній Почаський, Сильвестр

Косов «й інші незліченні до братства вписалися», — так закінчив копію з Реєстру братства переписувач у XVIII ст.

До культурно-національного руху в Україні прилучалися й жінки. Нерідко вони ставали членами братств (хоча й без права голосу). Так, членами Луцького братства були княгиня Доротея Курцевичева, мати Івана Курцевича, Марина (Магдалена) Мокієвська Мазепина, мати гетьмана Івана Мазепи, та інші.

До таких жінок, яким були не байдужі справи православної церкви, виховання української молоді і її майбутнє належала й *Галшка, або Єлизавета Василівна Гулевичівна-Лозчина* (бл. 1577 — 1642). Походила вона зі старовинного шляхетного українського православного роду Волині Гулевичів. Одружившись з Мозирським маршалком Стефаном Лозкою, Галшка оселилася в Києві, де Лозка мав свої маєтки.

15 жовтня 1615 р. Гулевичівна урочисто вписала до Київських магістерських книг дарчу [1], за якою свій дім із землею в Києві на Подолі і «всіма до нього належностями» дарувала під фундування монастиря й школи для дітей «народу руського православного... І аби тая фундація скуток свій брала, — писала Галшка, — тоді я зараз... в той двір і на його плац школу впровадила і впроваджаю». Таким чином, 15 жовтня 1615 р. розпочала свою діяльність школа, яка ввійшла в історію як Київська братська школа, родоначальниця Києво-Могилянської академії.

Коли Галшка Гулевичівна дарувала свою землю на школу й монастир, цим вона підтримала й Київське братство, яке на той час формувалося в Києві, але, не маючи пристанища, ще не заявило про себе. Тепер Київське братство мало свою юридичну адресу. Братству під його опіку й передавала

[1] Памятники, изданные Временной Комиссией для разбора древних актов. — К., 1846. — Т. 2. — С. 1 — 29.

Галшка засновану нею школу. За дарчим записом Гулевичівни на дарованій нею землі фундувалася не лише школа, а й монастир. То була також традиція українських братств: вони гуртувалися біля монастирів або створювали їх з метою підтримки шкіл, учителів, неімущих учнів, друкарень тощо. Таким став і Братський Богоявленський учительський монастир у Києві, історія якого тісно пов'язана з історією Києво-Могилянської академії.

Першим ігуменом Київського Братського монастиря і його першим забудовником став *Ісайя Копинський* (др. пол. XVI ст. — 1640) «мужа благовейна и искусна, во всіх добродійствах исправна». В його філософській праці «Алфавіт духовний» чимало сторінок присвячено вихованню й навчанню молоді, а його улюбленою справою було «устроєніє і созыданіє» монастирів.

Велику підтримку Братська школа отримала від гетьмана Війська Запорозького *Петра Конашевича-Сагайдачного* (бл. 1570/1577 — 1622). Він був не лише талановитим полководцем, а й мудрим політиком, добре розумів значення національної освіти й виховання.

1620 р. гетьман вступив до Київського братства «зі всім Войском». Таким чином, Братство й школа отримали могутній захист, а козацтво стає тією силою, що підтримало загальнонародні інтереси, зокрема конче необхідну для становлення української державності освіту й науку.

Того ж 1620 р. завдяки зусиллям гетьмана за підтримки Братства й впливових, вірних православній церкві, світських і духовних, була відновлена українська митрополія і вся православна ієрархія, яку 25 років тому по Берестейському собору було ліквідовано й замінено уніатською. Сагайдачний скористався прибуттям у Київ Єрусалимського патріарха Теофана й переконав його висвятити митрополита та єпископів на українські й біло-

руські кафедри: «Не був би ти патріархом, не був би ти пастирем добрим, не був би ти Христовим і апостольським намісником, якби... народові руському митрополита й єпископів не посвятив, зоставивши нас тут переслідуваних і без пастирів» [1].

6 жовтня в Богоявленській-Благовіщенській церкві Братського монастиря й школи відбулася посвята першого єпископа на Перемишльську кафедру — Ісайї Копинського. Протягом жовтня — грудня були висвячені решта єпископів і митрополит Київський, Галицький і всієї Руси, ним став перший ректор Київської Братської школи Йов Борецький. Це була подія великої не лише церковної, а й політичної ваги, що сприяла зміцненню національно-визвольного руху в Україні.

Як член Братства й опікун Києво-Братського училищного монастиря Сагайдачний підтримував їх матеріально. Він будує власним коштом у Братстві першу церкву Богоявлення з приділом Благовіщення для спудеїв школи. За документами, 1620 р. в ній уже відбулася посвята ієрархів православної церкви патріархом Теофаном. Помираючи в Києві від ран, заподіяних йому в Хотинській битві, Сагайдачний майже все своє майно й гроші заповів Київській, а також Львівській і Луцькій школам «на науку і виховання бакалаврів учених... дітям християнським народу руського... за чим би наука тривати могла вічнії і потомнії часи» [2].

Віддаючи шану славному гетьману, неперевершеному керманичу Війська Запорозького, поховали його кияни в неділю проводную 10 квітня 1622 р., «з великим плачем Запорозкого Войска і всіх людей православних» на землі Київської братської школи при Богоявленській церкві. А на надгробній плиті вирізьбили: «Тут зложив Запорозкий гетман

---

[1] *Йов Борецький*. Протестація // Пам'ятки братських шкіл на Україні. — К., 1988. — С. 319—320.

[2] Заповіт Петра Конашевича-Сагайдачного // Максимович М. А. Сказание о гетмане Петре Сагайдачном. — Собр. соч. — К., 1876. — Т. 1. — С. 376, 378—379.

свої кості, ранений на війні за волності вітчизни». Спудеї школи вшанували пам'ять свого покровителя урочистими «Віршами на жалосний погреб зацного рицера Петра Конашевича Сагайдачного, гетмана Войска Его К. М. Запорозкого», складеними спільно з ректором Касіяном Саковичем.

Традицію, започатковану Петром Сагайдачним — підтримувати Київську братську школу, колеґіум, Києво-Могилянську академію — продовжили й наступні гетьмани Війська Запорозького й України, зокрема, Іван Петражицький, Богдан Хмельницький, Іван Самойлович, Іван Мазепа. Богдан Хмельницький, зокрема, так писав про Київський колеґіум: «Понєже несть угодно залишити те місце святеє, котре предки наші, а найпаче же гетьман Войска Запорозкого Сагайдачний... соорудив, да пам'ять вічная буде від тих училищ братських київських».

Отже, фундована Галшкою Гулевичівною, під покровом Київського братства, Братського Богоявленського монастиря й Війська Запорозького, Київська братська школа розпочала свою освітню місію в Україні.

Як зазначалося, лаврські вчені також вступили до Київського братства. Таким чином, Київська братська школа від початку отримала добрих учителів. Серед них були такі відомі вчені, автори книг і підручників, як Ісайя Копинський, Захарія Копистенський, Лаврентій Зизаній, Олександр Митура, Памво Беринда.

Варто згадати й перших ректорів, які були відомі своєю вченістю в усьому освіченому слов'янському світі. У 1615—1619 рр. ректорував *Йов* (в миру *Іван Матвійович) Борецький*, (р. н. невід.— 1631) родом із села Бірча (Галичина). Навчався в Острозі, потім у Краківській і Замойській академіях, викладав у Львівській братській школі, був її ректором. З його ім'ям пов'язаний цілий період у просвітницькому русі України. Був прихильником поширення освіти серед народу. Вважав, що саме

від освіти залежить суспільний прогрес. Свою педагогічну, просвітницьку, письменницьку діяльність він підпорядкував вирішенню найголовнішої тогочасної проблеми — пробудженню національної свідомості українців, захисту православної церкви й визволенню вітчизни від іноземного гніту. З 1619 р. Борецький — настоятель Михайлівського Золотоверхого монастиря, в 1620 р. обраний митрополитом Київським, Галицький і всієї Руси.

У 1619—1620 рр. ректором Київської братської школи був *Мелетій* (в миру *Максим*) *Смотрицький* (н. 1575—1633). Родом з с. Смотрич (Поділля), син першого ректора Острозької академії Герасима Смотрицького. Навчався в Острозі й Віленській академії. Слухав лекції в Лейпцизькому, Віттенберзькому і Нюрнберзькому університетах. Здобув ступінь доктора філософії й медицини. Письменник-полеміст, автор знаменитого «Треноса» (1610) й інших творів. Один із засновників філологічної науки в Україні, автор «Грамматіки славенския» (1619), що була відома в усьому вченому, насамперед слов'янському, світі.

Третім ректором Київської братської школи у 1621—1624 рр. був *Касіян* (у миру *Каллі́ст*) *Сакович* (1578—1647). Походив із с. Потеличі на Галичині, навчався в Краківській та Замойській академіях. Знав кілька мов, володів поетичною майстерністю. Його «Вірші на жалосний погреб зацного рицера Петра Конашевича Сагайдачного, гетмана Войска Его К. М. Запорозкого», написані українською мовою (1622), є взірцем поетичного мистецтва того часу. Відомий Сакович і як автор підручників з філософії для братських шкіл «Арістотелівські проблеми...» (1620) та «Трактат про душу» (1625). Те, що керівництво школою й викладання в ній здійснювали такі високоосвічені й талановиті люди, дає підставу вважати, що навчальна справа в ній була на високому рівні.

Для швидкого розвитку Київської братської школи були, таким чином, сприятливі умови. Виникла

Наукова бібліотека
Національного університету
«Києво-Могилянська
академія»

вона в Києві, де зібрались інтелектуальні сили з усієї України, мала підтримку Війська Запорозького. А ще — досвід своїх попередниць — братських шкіл, особливо Львівської й Луцької, від яких запозичила Шкільний статут, підручники та досвідчених учителів, а також — Острозької школи, цього великого і впливового культурного й освітнього осередку.

Окрім того, Київська братська школа була проголошена в дарчій Гулевичівни як школа для дітей «народу руського... станом духовним і світським... і якого б не було іншого звання і стану», тобто народною всестановою й залишалася такою до кінця свого існування вже як Колеґіум й Академія, тому завжди мала підтримку громадян усіх станів. Розвиткові школи сприяло й те, що вона отримала від Єрусалимського патріарха Теофана Ставропігію (26.05.1620), тобто право незалежності від усіх духовних щаблів влади, окрім патріаршої, що дало можливість школі як народному освітньому закладові вільно розвиватись і впроваджувати громадянські й духовні ідеали та світські європейські науки.

ЛАВРСЬКА ШКОЛА ПЕТРА МОГИЛИ

1631

+ Київська брат.

Влітку 1631 р. архімандрит Києво-Печерської лаври Петро Могила відкрив у приміщеннях Лаврського Троїцького больничного монастиря школу, або Гімназіум. Лаврська школа за змістом навчання була школою європейського типу. В планах Петра Могили вона посідала чільне місце в системі заходів по реформуванню освіти й церкви в Україні. Літературною пам'яткою школи є панегірик «Євхаристиріон, албо Вдячність. Ясне превелебнійшому во Христі Єго Милости Господину Отцу Кир Петру Могилі», надрукований у лавр-

ській друкарні, проголошений студентами-ритора-ми Гімназіуму на Великдень 29 березня 1632 р. Автор панегірика — професор риторики *Стефан Почаський* (р. н. невід.— 1640) і, ймовірно, 23 спудеї, які читали панегірик й імена яких залишилися під кожним з його віршів. Панегірик прославляє Сад наук і мистецтв, Гелікон і Парнас, який розквітнув на горах київських, і висловлює впевненість, що «нащадки славних Роксоланів в науках порівняють премудрих поганів» [1].

Школа проіснувала всього лише рік. Покровителі освіти занепокоїлись, що Петро Могила як архімандрит підпорядкує справу навчання й виховання молоді виключно релігійним інтересам і запропонували йому об'єднати його школу з Братською й розмістити її в Братстві і під його наглядом. Киян підтримав гетьман Іван Петражицький і духовний наставник Петра Могили митрополит Йов Борецький.

Петро Могила дав згоду і вже як «старший брат, довічний охоронець і наставник» очолив об'єднані школи, які по об'єднанні дістали назву Київський братський, згодом Києво-Могилянський колегіум.

КИЇВСЬКИЙ КОЛЕҐІУМ ПЕТРА МОГИЛИ

Колегіум почав діяти з 1 вересня 1632 р. Петро Могила опікувався ним до кінця днів свого життя.

Петро Могила (21.12.1596—1.01.1647) народився в сім'ї молдавського господаря (князя) Симеона й угорської князівни Маргарет. Навчався у Львівській братській школі, Замойській академії, в зару-

[1] Евхаристиріон, албо Вдячность... // *Грушевський М.* Історія Української літератури.— Т. 6.— Кн. 2.— С. 211—221.

біжних університетах. Був військовим, брав участь у битві під Хотином (1621), де, ймовірно, особисто познайомився з Сагайдачним. Згодом залишив кар'єру військового й прийняв чернецтво. З 1627 р. він — архімандрит Києво-Печерської лаври, з 1632 по 1647 рр. — митрополит Київський, Галицький та всієї Руси.

Діяльність Могили припадає на часи загострення соціальних, національних і релігійних відносин в Україні. Гарячі голови, переймаючись народним болем і шукаючи волю, йшли на Січ. Поміркування здебільшого захищаючи свої станові інтереси, приставали до унії, проголошеної 1596 р., або католичились.

Але все більше й більше діячі, що вболівали за долю України, вихід зі становища вбачали у її культурно-національному відродженні. На цей шлях стає і Петро Могила й до кінця свого земного життя віддано служить Україні, православ'ю й народу, який формувався під його покровом. Свої зусилля він спрямовує на реформування національної освіти й православної церкви, на піднесення свідомості та гідності народу, прилучення України до складу вільних держав. 20 років він керує видавничою діяльністю Лаврської друкарні, вводить, окрім слов'янського, польський і латинський шрифти, сам редагує й пише українською та церковнослов'янською мовами книги.

Найголовнішими його працями вважаються *«Православне сповідання віри»* (*Катехізис*, 1629, 1639), а також *«Требник»* (*«Евхологіон, албо Молитвослов»* (1646)), які принесли Могилі світове визнання богослова. Могила дбав про відродження і впровадження в наукове, літературне й церковне життя української мови. Він рішуче заперечував ортодоксальну «істину», згідно з якою існують лише три мови спілкування з Богом — священні грецька, латинська і єврейська, ґрунтуючись на теологічній концепції про те, що мова кожного наро-

ду — то дар Божий, і був глибоко переконаний, що за чужоземного панування рідна мова народу є умовою його виживання.

Петро Могила повертає захоплені уніатами і реставрує православні храми — Софійський собор, церкву Спаса на Берестові (де зберігається настінний фресковий портрет Петра Могили, виконаний в 1643 р. грецькими майстрами), Михайлівську церкву у Видубичах, церкви в Луцьку, Куп'яничах тощо. 1635 р. ним була «викопана із темряви підземної й відкрита денному світлу» Десятинна церква великого князя Володимира і знайдено його поховання. Могила налагодив культурні зв'язки з Росією, Білоруссю, Молдовою й Волощиною. Допомагав цим країнам ученими, засновував там друкарні й школи.

Але найбільшою турботою Могили був Колеґіум. Іван Франко зазначав: «Головна справа його життя — заснування Києво-Могилянської колеґії, яка повинна була стати забралом православ'я і південноруської (тобто української) національності, користуючись тією зброєю, якою вівся на них наступ з боку ворога — наукою й просвітництвом». Могилою були проголошені триєдині засади навчання й виховання молоді: глибоке благочестя, вірність традиціям, європейська освіченість. Тобто Колеґіум, яким опікувався Петро Могила, був національною школою, ґрунтованою на давніх українських культурних, освітніх, релігійних традиціях. Тут навчали церковнослов'янської й руської (книжної української) мов, вітчизняної історії, традицій національного мистецтва, виховували глибоку повагу до батьківської православної віри.

Одночасово Петро Могила зумів перетворити Колеґіум на заклад європейського типу. Тут вивчався курс наук, властивий для західноєвропейських університетів, упроваджувалися досягнення світової історії, літератури, поезії, філософії. Засобом до опанування вищих наук була латинська мова, вивчались

також грецька й польська мови. Професорів для викладання в Колеґіумі Могила навчав у закордонних університетах. Незабаром Колеґіум вже сам готував викладачів, державних діячів, високоосвічених богословів.

Петро Могила забезпечував викладачів і неімущих студентів засобами до життя і навчання. У 1630-х рр. він для бідних студентів і сиріт збудував першу бурсу та нове кам'яне приміщення під школу з церквою св. Бориса і Гліба, яке стоїть і сьогодні на території Києво-Могилянської академії (відоме під назвою Трапезна, або Святодухівська церква), а ще — окрему студентську Благовіщенську церкву. Помираючи, Могила заповідає Колеґіуму великі кошти й найбільшу свою цінність — бібліотеку (2131 книгу), а також будинки й дворові місця на Подолі, половину худоби й інвентаря зі свого хутора Непологи, хутір Позняківщину, села Гнідин, Проців і Ревне, понад 80 тис. золотих (готівкою і під закладом), срібний родинний посуд, свій митрополичий одяг, митру і хрест, оздоблені сімейним коштовним камінням і навіть шпалери з адамашки і камки на одяг студентам тощо. І наостанок Могила «слізно благав» берегти Колеґіум як «єдине надбання (jaco unicum pignus meum) життя свого для хвали Божої і вихованням дітей православних».

На честь Петра Могили Колеґіум став іменуватися Києво-Могилянським. Під цією назвою ввійшла в історію й Академія.

Ще за життя митрополита Київського Колеґіум досяг високого освітнього рівня, його стали іменувати Академією і без офіційних прав вищого навчального закладу.

Перебуваючи на початку 30-х років XVII ст. у Києві, французький інженер і картограф Гійом Левассер де Боплан записав, а потім помістив у своїй книзі «Опис України» (Париж, 1650) такі слова: «У Києві, на Подолі, при Братській церкві є Університет, або Академія». Львівський підкоморій

В. Мясковський, який у складі польського посольства був присутній на зустрічі Богдана Хмельницького киянами 1648 р. після перемоги під Замостям, записав у своєму щоденнику: «Увесь народ, який вийшов із міста, вся біднота вітала його. Академія вітала його вигуками й промовами як Мойсея». І ще одне свідчення західноєвропейського історика Жана Бенуа Шерера, що досліджував історію запорізького козацтва. Розповідаючи про захоронення Сагайдачного на території Академії, він писав: «Під Академією тут слід розуміти те, що ми звичайно називаємо університетом. Київський університет аж до часів Петра I був лише один у Малоросії, так і в Великоросії, його заснування сягає давноминулого часу».

Петро Могила намагався закріпити досягнуті результати шляхом отримання офіційного права вищого навчального закладу. Але польські правлячі кола не поспішали: за законами Речі Посполитої (як і інших європейських країн) у вищих школах обов'язково читалося богослов'я. Зрозуміло, що в такому випадку українська Академія стала б потужним офіційним центром православного богослов'я, що ніяк не відповідало інтересам католицької Польщі. Але послідовники Петра Могили продовжили його справу. 10 вересня 1658 р. гетьман України *Іван Виговський* (1616—1664), вихованець Могилянського колегіуму, підписав з Польщею Гадяцький договір, за яким Україна як Князівство Руське об'єднувалася з Литвою й Польщею у федеративну державу Річ Посполиту. Їй надавалися широкі права, в тому числі — свобода віросповідання й статус вищої школи для Колегіуму — тобто статус Академії. Договір було ратифіковано польським сеймом у травні 1659 р. Таким чином, Києво-Могилянська академія стала першим у Східній Європі православним вищим навчальним закладом, офіційно удостоєним цього звання.

Згодом, 1670 р., права Академії як вищого навчального закладу були підтверджені королем Міхалом Корибутом Вишневецьким в угоді, підписаній з гетьманом Михайлом Ханенком. У нових політичних умовах, коли Україна вступила в союзні відносини з Росією, Академія за підтримки гетьмана Івана Мазепи й митрополита Варлаама Ясинського посилає до Москви своїх послів на чолі з ректором Йоасафом Кроковським з метою отримати підтвердження свого матеріального та правового статусу. Повертається ректор з царською грамотою від 26.09.1701 р., якою підтверджувалась попередня грамота від 1694 р., тобто всі володіння Академії, а також — її статус вищого навчального закладу: «Академии их Киево-Могилянской, что от прежнего своего основания имеет равные привилегии, как обыкновенно иные Академии во всех государствах иноземческих, право свободы иметь подтверждается».

КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ

Організаційні засади

Ще до отримання офіційних прав Академія формувалась як вищий навчальний заклад не лише за обсягом і змістом наук, що в ній викладались, а й за адміністративною структурою, організацією навчального процесу й правилами внутрішнього розпорядку. Очолював Академію *ректор*. Спочатку до Братської школи ректорів запрошувало Братство, й перед ним ректори звітували. Ректорів Лаврської школи й Колеґіуму призначав сам Петро Могила. З отриманням статусу Академії, згідно з академічними правилами, ректор обирався всією вченою корпорацією. Кожен з її членів мав право висунути свого кандидата. Обирався той, хто отримував більшість голосів. Після обрання ректор висвячувався одно-

часно на посаду ректора й ігумена (згодом — архімандрита) Братського Богоявленського монастиря. Потім його затверджував митрополит — протектор Академії. А при Івані Мазепі надавалися ще ставлені грамоти гетьмана. За правилами, ректор мав найвищі права в Академії. Він — «верховна влада в Академії». В його руках були фінанси, матеріальні статки Академії, стосунки з гетьманським, царським, королівським урядами, судовими структурами, міським самоврядуванням тощо. Він був головною особою при вирішенні навчальних справ і вершив «верховний суд» в Академії. Двічі на тиждень відвідував лекції й обов'язково був присутній на диспутах. Окрім того, викладав курс богослов'я.

Найпершим помічником ректора був *префект*, якого призначав сам ректор. Головна справа префекта — навчальний процес: прийом і розподілення по класах студентів, переведення їх у старші класи, виключення, підготовка атестатів, дисципліна, контроль за дотриманням студентами правил в Академії й за її межами, зокрема в бурсах. Помічником префекта по бурсах був *суперінтендант* з викладачів та *сеньйори бурс* із студентів.

Лише 1798 р. було створено *Академічне правління (ректорат)*, до якого входили ректор, префект, скарбник (економ), бібліотекар, діловод, комісар (постачальник), два писарі зі студентів, один або два вчителі як помічники. Щосуботи засідали керівні особи академічної корпорації (щось на зразок Вченої ради). Урочисті засідання відбувалися щороку 22 грудня в день св. Анни (як вважали, день ангела Галшки Гулевичівни), а також 31 грудня в день поминання Петра Могили і всіх благодійників Академії. Турбота про викладачів також була справою ректора. Викладачі обиралися на загальних зібраннях. Як правило, висувалося кілька кандидатур, достоїнства яких обґрунтовував той, хто їх рекомендував. Голосування було таємним. Викладачі Академії мали глибокі знання й гарні манери.

Значна частина їх поповнювала свої знання в закордонних університетах. Так, Йов Борецький, Сильвестр Косов, Тарасій Земка, Ігнатій Оксенович-Старушич навчались у Краківській, Замойській академіях, Вроцлавському університеті; Інокентій Гізель — у Польщі й Англії; Йоасаф Кроковський, Стефан Яворський, Теофан Прокопович — у Римі й Німеччині; Давид Нащинський, Симон Тодорський — у знаменитому університеті (Магдебурзькій академії) м. Галле (Німеччина). Протектори й ректори Академії надавали здібним студентам власні кошти для навчання за кордоном і запрошували їх по поверненні на викладацькі посади. Цю традицію започаткував Петро Могила. Продовжували її й інші ректори та протектори Академії: Варлаам Ясинський, Самуїл Мислављський, Рафаїл Заборовський, гетьман Іван Мазепа. З успіхом викладали й ті професори, що отримали підготовку лише в своїй рідній Академії. Це — Теодосій Софонович, Лазар Баранович, Йоаникій Галятовський, Лаврентій Горка, Георгій Кониський та інші. Вихованець Академії 1780-х рр. Ілля Тимковський писав: «Ми росли серед голів, навчених не тільки в Києві, але й поіменно — в Кеніґсберзі, Лейпцигу, Лейдені, Геттінгемі, Оксфорді й Едінбурзі. Такі були глибоко шановані» [1].

Матеріальне забезпечення

У XVII ст. Києво-Могилянська академія існувала за рахунок прибутків з маєтностей Братського Богоявленського монастиря, які надавалися гетьманськими університетами, дарувалися козацькою старшиною, православною шляхтою, церковнослужителями, міщанами, козаками й іншими благодійниками. Грошові пожертви надавалися здебільшого цілеспрямовано: на вчителів, на бурсу, бібліо-

[1] *Тимковский И. Ф.* Мое определение в службу // Отд. рукописей Гос. библиотеки России (Москва). — Папок III. — № 11—25. — Л. 37.

теку, ремонт чи будівництво нових приміщень, на церкву, на хворих студентів, на стипендії. Фактично колеґіум утримував своїм коштом митрополит Петро Могила. Щедрими дарителями були митрополити Самуїл Мислявський, Рафаїл Заборовський, Гавриїл Кременецький, Ґеоргій Щербацький.

Багато маєтностей, що належали раніше єзуїтам і домініканам було передано Академії Богданом Хмельницьким.

Найбільшим благодійником серед гетьманів був *Іван Мазепа* (20.03.1639 – 22.09.1709). Дбаючи про розвиток держави, війська, піднесення освіти, науки, мистецтв, він особливу увагу приділяв Академії, студентом якої свого часу був. Він закріпив за Академією низку сіл з гетьманських володінь. 1693 – 95 рр. на власний кошт збудував на території Академії прекрасний, у стилі козацького бароко, мурований Богоявленський собор замість старої дерев'яної Богоявленсько-Благовіщенської церкви, що став окрасою всього Києва (знищений радянською владою 1935 р.). 1703 р. гетьман заклав новий навчальний корпус для студентів. Але замість запланованої двоповерхової палацової споруди з домовою церквою постав лише одноповерховий корпус. Завадили заборона Петра I зводити в Україні кам'яні й цегляні будівлі (будувалася Печерська фортеця), а згодом – відомі події 1708 – 1709 рр. Завершив будівництво Мазепиного корпусу протектор Академії, митрополит *Рафаїл Заборовський* (1676 – 1747) разом із запрошеним з Петербурга архітектором Й.-Г. Шеделем. 17 липня 1739 р. Мазепин корпус уже як двоповерховий палац був митрополитом освячений, 11 листопада 1740 р. освячена й Конґреґаційна Благовіщенська церква, що була зведена при новому навчальному корпусі.

Турботи гетьмана Мазепи не обмежувалися облаштуванням і матеріальною підтримкою Академії й Братського монастирів. Гетьман дарував

книги до бібліотеки, відвідував лекції й диспути студентів, розмовляв з ними іноземними мовами, здебільшого латиною. А ще — надавав на стипендії студентам щорічно 1000 золотих. Число студентів завдяки його турботам сягнуло 2000 осіб. Як найвищий вияв поваги і вдячності, Академія прийняла рішення іменуватися Могило-Мазепинською. Звичайно, після повстання Мазепи було заборонено так іменувати Академію, але портрет гетьмана як одного з найвизначніших меценатів прикрашав конґреґаційну залу аж до радянських часів. Високу шану Академія віддала також Рафаїлу Заборовському. Академія тривалий час мала його ім'я — Могило-Заборовська.

Наприкінці XVII ст. звернув увагу на Академію й царський уряд: призначив 50 руб. і 50 чвертей жита «царського жалування» щорічно, а ще 200 руб. Академія почала отримувати з Малоросійського військового скарбу Малоросійської колегії. З другої половини XVIII ст. значно пожвавилася допомога Академії з боку її вихованців, що дало можливість поповнити її бібліотеку, будувати нові бурси, відкрити лікарню, призначити стипендії окремим талановитим студентам, навіть купити для граматиків кожушки й чоботи, варити їм борщ і кашу.

Навчальний процес

Повний курс навчання тривав 12 років. В основу навчання була покладена система *Семи вільних наук (Septem artis liberalis)*. Всього за цей час (зокрема у XVIII ст.) викладалося 30 і більше предметів. Вивчалися вони в ординарних та неординарних класах (школах).

Ординарних класів було 8, згодом — 7. У перших чотирьох граматичних класах Академії — фарі, інфимі, граматиці й синтаксимі, вивчались мови: церковнослов'янська, грецька, руська (українська), латина й польська, а також арифметика, геометрія, нотний спів і Катехізис.

Мовна підготовка. Знання класичних мов — грецької та латини — було не лише ознакою освіченої людини того часу, а й відкривало їй шлях до пізнання античної культурної спадщини та сучасної європейської літератури й науки. Латина була мовою науковців, письменників, поетів, судової справи, міжнародного спілкування. Викладання в університетах Європи велось латиною. Всі вищі науки, починаючи з поетики, в Києво-Могилянській академії також викладались латиною. Ще 1649 р. єрусалимський патріарх Паїсій, відвідавши Київську колегію, писав, що вона має вчителів «високого мистецтва», які навчають гречну молодь «слов'янської мови, як властивої, і латини, як необхідної...».

Руська, або українська літературна (книжна) мова з часом завойовує дедалі більше визнання в Академії і в суспільстві. Нею писали твори, вірші, наукові, художні і політичні трактати, літописи, листи, судові акти, гетьманські універсали, укладали проповіді й повчання.

Відомо, що, починаючи з кінця XVII ст., російським урядом вівся наступ на українську мову, мета якого — її знищення. Провадився ряд заходів, «дабы народ малороссийский не почитал себя отличным от великороссийского». Приймалися закони про заборону друку (1720), а відтак — і викладання українською мовою. Академії спочатку «рекомендується» перейти на російську мову, а з 1784 р. суворо забороняється читати лекції «сільським діалектом» (тобто українською мовою), а лише російською і обов'язково «с соблюдением выговора, который соблюдается в Великороссии». Незважаючи на заходи російського царизму щодо русифікації Академії, як і всієї України, українська літературна мова, в розвиток якої зробила свій вагомий внесок Академія, вже проклала собі шлях у культурному житті. Нею були написані літописи Самовидця, Самійла Величка, Григорія Граб'янки, численні вірші Івана Величковського, Климентія

Зіновіїва, Митрофана Довгалевського, праці Георгія Кониського, Стефана Лукомського, Семена Дівовича, Григорія Політики, «Історія русів», а згодом — твори Івана Котляревського, Тараса Шевченка й інших поетів та письменників XIX ст.

Класи поетики і риторики. Наступними ординарними класами в Академії були *поетика* — мистецтво складати вірші, й *риторика* — цариця мистецтв, наука про слово, вміння красиво й правильно висловлювати думку. В цих класах студенти набували широкої ерудиції з різноманітних гуманітарних світових знань. Знайомилися з творами Гомера, Горація, Езопа, Арістотеля, Вергілія, Цицерона, Сенеки, Петрарки, також Іоанна Златоуста, поетів доби Відродження (новолатинська поезія) й польських поетів. Навчалися правил складання віршів (до 30 видів) і промов.

Особливо студенти цікавилися тими видами поезії, які мали практичне застосування. Це канти, елеґії, оди, які можна було присвятити шановним людям, виголосити їх на громадських, церковних, академічних чи сімейних святах. Не менш популярними були й промови — поздоровчі, вітальні, прощальні, іменинні, весільні, а також на випадок народження чи смерті, перемоги, судового акту, церковного свята тощо. Студенти-красномовці завжди були бажаними гостями на різних урочистостях, за що отримували щиру подяку й матеріальну винагороду.

В Академії складаються свої традиції: поетичні змагання — читання віршів різних епох різними мовами, в тому числі й власних викладачами й студентами, увінчання вправних віршотворців і промовців лавровими вінками з присвоєнням звання «лавроносних» (лауреатів). Жодне академічне свято, жодна знаменна подія в Академії чи місті не відбувались без поетів. Дні ангела ректора, префекта чи професора, дні свят — особливо Різдва і Великодня, відвідини Академії митрополитом чи ін-

шими почесними гостями, вибори до студентського товариства (Конґреґації), походи за місто,— все це було благодатною нагодою для поетів і риторів для виявлення молодих талантів, справжнім святом для студентів і всіх киян.

Від О. Митури й до Г. Сковороди формується академічна, власне, київська поетична школа. Відомими поетами, які вийшли з Києво-Могилянської академії, були: ректор *Касіян Сакович*, Чернігівський архієпископ *Лазар Баранович*, митрополит Тобольський *Іоанн Максимович*, професори *Теофан Прокопович*, *Стефан Яворський*, *Георгій Кониський*, добре відомий *Григорій Сковорода* та інші. На «російський ґрунт» прищепили в XVIII ст. «руський вірш» могилянці Єпіфаній Славинецький, Симеон Полоцький та Стефан Яворський. Творчість академічних поетів була тісно пов'язана з народною. Тому деякі з «шкільних віршів», дум, пісень стали справді народними, зокрема дума «Всі покою щиро прагнуть», пісні «Ой горе тій чайці», «Бідна моя головонька» Івана Мазепи, «Дума козацька про Берестейську битву», «Ой Морозе-Морозенку» й багато інших.

Завдяки любові до поетичного слова, яка прищеплювалася студентам Академії, ми маємо сьогодні безцінне «Слово о полку Ігоревім». У рукописі, зробленому зі списку XVI ст., «Слово» зберігалося в бібліотеці вихованця Академії *Івана (Іоїля) Биковського* (1706—1798). Як і багато інших могилянців, він був викликаний до Росії, працював у Шляхетському кадетському корпусі, згодом став архімандритом Спасо-Ярославського монастиря і ректором Ярославської семінарії. І всюди з Биковським була його бібліотека, якою він люб'язно дозволяв користуватися всім книголюбам. Так «Слово» опинилося в руках доброго знайомого архімандрита, обер-прокурора Синоду О. Мусіна-Пушкіна. Опрацьоване палеографом і археографом Миколою Бантиш-Каменським, також могилянцем, «Слово» було видане 1800 р.

Клас філософії. Опанувавши вищі гуманітарні науки, студенти переходили до класу філософії, де навчалися 2 роки. Є підстави вважати, що з філософією, принаймні з діалектикою, студентів знайомили ще в Братській школі. Цей предмет входив до програми «Семи вільних наук». Також, як уже зазначалося, ректор Касіян Сакович уклав для студентів два підручники з філософії — «Арістотелеві проблеми» (1620) й «Трактат про душу» (1625). Але як окрема система теоретичних знань, філософія викладається в Академії з часів Петра Могили. Це — філософія раціональна, натуральна й моральна, а також курси логіки й психології. Філософські курси професорів Академії свідчать про їхню широку обізнаність з філософськими системами минулих часів від Арістотеля, Платона, Демокріта й Епікура до гуманістів Муціона Руфа, Рудольфа Агріколи, Еразма Роттердамського й філософів Нового часу Тихо де Браго, Галілео Галілея, Бекона, Рене Декарта, Лейбніца, Миколая Коперника та інших.

До найвидатніших філософів Академії природничо-раціоналістичного напряму, які намагалися осягнути природу, закони суспільства, поширити раціональні знання, належали *Інокентій Гізель* (бл. 1600—1683) — автор курсу «Твори про всю філософію» 1846/47 навч. р.; *Йосиф Кононович-Горбацький* (р. н. невід.— 1653); *Стефан Яворський* (1658—1722); *Теофан Прокопович* (1677—1736) — автор ряду філософських праць, також Михайло Козачинський, Георгій Кониський та інші.

В Академії до іншого, етико-антропософського напряму філософії належали *Петро Могила, Данило Туптало (Димитрій Ростовський), Паїсій Величковський, Семен Гамалія, Григорій Сковорода.* Їх приваблював внутрішній світ людини, піднесення її духовності до Бога та єднання з ним.

У численних новітніх дослідженнях обґрунтовується думка про те, що саме в Києво-Могилянській академії бере свій початок історія професій-

ної філософії в Україні, яка стала теоретичною базою філософії Нової доби [1].

Клас богослов'я був останнім, найвищим ординарним класом. Навчались у ньому чотири, згодом — три роки. Вивчали догматичне й моральне богослов'я, церковну історію, герменевтику, пасхалії, вище красномовство. Особливо захоплювало студентів знайомство з різними богословськими системами, їх порівняння та критичний підхід, що було особливо важливо в умовах наявності різних конфесій в Україні. Студентами богословського класу були переважно ті, хто обрав шлях священства. Уже в першій половині XVII ст. академічні богослови отримали світове визнання. Це, зокрема, Петро Могила, *Ісайя Трофимович-Козловський* (р. н. невід.— 1651), *Ігнатій Оксенович-Старушич* (р. н. невід.— 1651), *Йосиф Кононович-Горбацький*, які 1642 р. на Вселенському православному соборі отримали звання докторів богослов'я. 1695 р. в Лейпцигу був опублікований твір Петра Могили і його соратників «Православне сповідання віри»; 1754 р. в Бреслау вийшов богословський твір *Манасії Максимовича* «Трактат про відмінність Римської й Грецької церков»; 1786 р. в Лейпцигу — «Скорочення догматично-полемічного богослов'я» *Йоакинфа Карпинського*; 1772—1783 рр. в Німеччині опубліковано п'ять із семи курсів богослов'я, прочитаних Теофаном Прокоповичем в Академії. Ці й інші твори академічних богословів, зокрема *Теофіла Кролика, Іренея Фальковського*, знайомили європейський світ з греко-слов'янською культурою, сутністю православ'я, історією українців.

З Києво-Могилянської академії вийшло чимало освічених ієрархів: митрополитів, єпископів, архімандритів, священиків, духовних письменників. Серед них були й такі, що своєю духовністю, праведним життям, християнським благочестям щиросердістю, благодійністю, любов'ю до знедо-

[1] *Нічик В. М.* Петро Могила в духовній історії України.— К., 1997.— С. 57.

лених здобули велику шану віруючих і були визнані по смерті святими. Це — *Петро Могила* (1596—1647), митрополит Київський, Галицький і всієї Руси; *Данило Туптало* (1651—1709), митрополит *Димитрій Ростовський*; *Інокентій Кульчицький* (1680—1731), єпископ Іркутський; *Іоанн Максимович* (1651—1715), митрополит Тобольський і всього Сибіру; *Павло Конюшкевич* (1705—1770), митрополит Тобольський і всього Сибіру; *Йоасаф Горленко* (1705—1754), єпископ Бєлгородський і Обонянський; *Теодосій Углицький* (поч. 1630-х — 1696), архієпископ Чернігівський і Новгород-Сіверський; *Паїсій Величковський*, (1722—1794), архімандрит Ніамецького монастиря в Молдові; *Софроній Кришталевський* (1703—1771), єпископ Іркутський і Нерчинський; *Арсеній Мацієвич* (бл. 1697—1772), митрополит Тобольський і всього Сибіру; *Костянтин Політанський* (р. н. невід.—1742), духівник, святий мученик грецької Константинопольської церкви.

Неординарні класи

Ці класи не були постійними і відкривалися поступово за необхідністю і за сприятливих умов, із зростанням інтересу до європейських університетів, розвитку в них наук, зокрема природничих, медичних, правових, заснування великих книгозбірень.

Класи іноземних мов. 1738 р. в Академії відкриваються класи німецької, грецької та єврейської мов. Цього року повернувся з університету Галле вихованець Академії *Симон Тодорський* (1701—1754), який блискуче оволодів там окрім німецької й французької, ще й грецькою, арабською, халдейською, єврейською мовами. В Академії він заклав наукову основу вивчення іноземних мов разом зі своїми послідовниками *Варлаамом Лящевським* (бл. 1704—1774), *Давидом Нащинським* (1721—1793), *Яковом Блоницьким* (1711—1774). Вони ввійшли в історію академічної науки як блискучі філологи. Що стосується грецької та єврейської мов,

то грецька викладалася ще в Братській школі, єврейську почали викладати за Петра Могили. Але викладалися ці мови несистематично, не вистачало кваліфікованих викладачів. Поновлюють в академії й курс польської мови (1755). 1753 р. відкрито клас французької мови, 1751 р.— клас російської мови, російської поезії та риторики. Багато вихованців Академії працювали на різних посадах у Росії, чим був обумовлений їхній інтерес до російської мови й культури. Але поступово викладання російської мови стало складовою загального процесу русифікації України, а низка царських указів про заборону української мови, починаючи з 1720 р., змусили Академію перейти на російську мову викладання (1784).

Класи історії та географії. Виокремлення цих предметів у самостійні класи відбувалося поступово, разом із становленням самих цих наук. Спочатку студенти набували знань з історії й географії в класах піітики й риторики, де їм рекомендувалися окремі праці для перекладу або як літературні зразки. Але на початку XVIII ст. ці предмети як самостійні читають уже окремі викладачі. 1708 р. *курс історіографії* прочитав риторам Теофан Прокопович, 1727 р. — *Стефан Калиновський*, а згодом з'являються вже окремі класи історії й географії. У цей час Академія вже сформувалась як центр історичної думки. Досить згадати окремі праці *Теодосія Софоновича* (поч. XVII ст.— 1677), зокрема його «Хроніку» (1672), який сформулював важливість історії у справі національного й патріотичного виховання: «Кожному потрібна річ про свою вітчизну знати й іншим, питаючим, сказати, бо свого роду не знаючих людей за глупих почитають». Послідовниками його були так звані «козацькі літописці», вихованці Академії — *Роман Ракушка Романовський* (бл. 1622—1703), *Григорій Граб'янка* (поч. 1670-х — 1738), *Самійло Величко* (бл. 1670— після 1728). Їхні літописи є вже прообразом сучас-

них історичних праць. Перу *Теофана Прокоповича* також належить кілька історичних праць й історична віршована драма «Володимир» (1705).

У другій половині XVIII ст. історики, вихованці Академії, відгукнулися низкою публікацій на посилення наступу імперської Росії на державність України, на залишки її автономії. У їхніх працях або виданих ними літописах закладено протест, обстоюється незалежність України, здобуті нею права й привілеї. Зокрема це твори *Петра Симоновського* (1710–1809), *Стефана Лукомського* (1701–1779), *Василя Рубана* (1742–1795). До речі, Рубан перший опублікував розвідку про Академію «О Киевских училищах», підготовлену ректором *Самуїлом Мисловським* (1773).

Видатними істориками були вихованці Академії *Микола Бантиш-Каменський* (1737–1814), з ім'ям якого пов'язаний вихід у світ «Слова о полку Ігоревім», *Максим Берлинський* (1764–1848), визнаний найкращим істориком та археологом м. Києва.

Географія вивчалася в Академії як світова, так і України в загальному світовому контексті. Зокрема, популярними були праці Галілея «Діалоги про систему світу» (1641), Меркатора «Космографія», Матвія Меховіта «Трактат про дві Сарматії (1517), Сиґізмунда Герберштейна «Нотатки про Московію», Г.-Ф. Мілера «Про народи, що здавна в Росії мешкали» (1778 р. перекладена з німецької могилянцем Кир'яком Кондратовичем).

В академічній бібліотеці серед студентів були популярні «Мандрівки в Китай» *Єгора Тимковського* (1824), відома в усій Європі «Коротка історія про Японську державу» (1773), «Опис Камчатки» *Степана Крашенінникова* (1775), матеріали з відомої географії А.-Ф. Бюшинга про такі країни, як Польща, Угорщина, Швейцарія, Англія, Португалія, Аравія тощо. Отже, студії з географії в Академії були на належному рівні.

Математичний клас виділився в окремий на початку XVIII ст. Хоча арифметики, геометрії й астрономії навчали ще в Братській школі. Студенти, що навчалися за кордоном, привозили книги й знання з новітніх досягнень математичної науки. (До речі, від 1592 до 1610 р. 52 українські студенти слухали в Падуанському університеті самого Галілея, де він читав, крім геометрії й астрономії, курси механіки, військової архітектури, демонстрував перший, сконструйований ним, телескоп, відкриті ним ландшафт місяця, супутники Юпітера, Сатурна, довів, що Чумацький шлях — це скупчення великої кількості зірок.) В самій Академії були астрономічні таблиці Регіомонтана, книги Кеплера, Ґеоргія Пурбаха тощо. 1698 р. *Інокентій Поповський*, професор Академії, прочитав студентам «Трактат про перший преславний фундамент універсальних математичних знань, або про арифметику вступ», 1707 р. Прокопович — «Два найважливіших і найзмістовніших джерела математичних предметів...». Цей курс поклав початок вивчення вищої математики в Академії і в усій Російській імперії.

Вища математика виділяється в окремий неординарний клас. 1788 р. він розділився на клас *чистої математики* — алгебра й геометрія, і клас *змішаної математики* — механіка, гідравліка, гідростатика, оптика, діоптрика, тригонометрія, астрономія, математична хронологія, цивільна та військова архітектура. Серед викладачів видатним математиком був професор *Іриней Фальковський* (1762—1823).

Клас сільської і домашньої економіки відкрито 1799 р. Викладалися тут економіка ведення господарства, камеральні (фінансові) дисципліни, основи рільництва, садівництва, рибальства, правила утримання й лікування худоби, бджіл, птиці. Тут доречно згадати двох випускників Академії, які успішно використовували отримані знання.

Андрій Самборський (1732—1814) — автор «Опису практичного землеробства» (1781) й директор Практичної школи землеробства у Царському Селі під Петербургом, 1804 р. в маєтку Стратемирівка на Харківщині відкрив школу для селян, де навчав раціонального ведення господарства, впроваджував нові сільськогосподарські знаряддя.

Петро Прокопович (1775—1850) — бджоляр із всесвітньовідомим ім'ям. Винайшов перший у світі рамковий вулик. 1828 р. у родовому селі Митченки недалеко від Батурина організував школу бджільництва, єдину на той час у Європі. За 50 років школа підготувала 640 спеціалістів-бджолярів. Дослідники вважають, що «після Арістотеля історія бджільництва подібної особистості не знала».

Медичний клас відкрито 1802 р. за ініціативою вихованця Академії, головного лікаря Київської міської управи доктора медицини *Афанасія Масловського* (1740—1804).

Крім Масловського, лекції в медичному класі читав доктор медицини *Християн Бунге* (1776—1857), один з перших педіатрів початку XIX ст. 1802 р. його призначено лікарем Академії та головним організатором студентської лікарні. За наполяганням Бунге, відповідальність за стан лікарні була покладена на ректора й префекта. Лікарня була реорганізована й зажила новим життям.

Треба зазначити, що знайомство в Академії з творами світових медиків Гіппократа, Демокріта, Епікура, Галена, Авіценни (Ібн Сіни), Везалія, Бекона, чудове знання латини сприяли тому, що значна частина студентів після риторичного класу йшла в медицину. З 1754 по 1768 рр. до медико-хірургічних шкіл Росії виїхало 300 академічних вихованців, значна частина їх виїздила здобувати медичну освіту за кордон. Чимало з них стали знаменитими медиками.

Нестор Максимович-Амбодик (1742—1812) — доктор медицини, професор, основоположник аку-

шерства, ботаніки, фізіотерапії та фітотерапії в Росії. Засновник Клінічного повивального інституту (1797), автор багатьох підручників та медичних словників.

Мартин Тереховський (1740—1796) — доктор медицини, мікробіолог. Першим у світі довів неспроможність теорії Ж. Бюффона про довільне зародження життя.

Данило Самойлович (1742—1805) — доктор медицини, основоположник епідеміології в Росії. Першим у світі встановив поширення чуми через контакти, запропонував щеплення. Практикував скрізь, де спалахувала чума — в Києві, Одесі, Херсоні, Кременчуці, Криму, Молдові, Катеринославі, Москві. Член 12 європейських медичних академій.

Іван Політика (Полетика) (1722—1783) — доктор медицини. Першим з могилянців захистив у Лейдені докторську дисертацію, обраний професором Медичної академії м. Кіль (Німеччина). Був першим професором медицини в Росії. 20 років керував Васильківським (поблизу Києва) карантином, організував карантинну службу по всій Україні.

Славу медичній науці принесли також українець *Данило Велланський* (1773—1847) — доктор медицини, професор Медико-хірургічної академії Петербурга; *Матвій Крутень* (1737—1770) — доктор медицини, фізіолог; *Олександр Шумлянський* (1748—1795) — доктор медицини, організатор вищої медичної освіти в Росії; *Максим Парпура, Кузьма Рожалін, Хома Барсук-Мойсеєв* і багато інших. Вихованцем Академії був також *Петро Чайка* (Чайковський) — військовий лікар, дід знаменитого композитора Петра Іллича Чайковського.

Художній (рисувальний) клас. В Академії студентів навчали різних прийомів малювання, графіки й живопису. Саме тут складається одна з найбільших художніх та граверних шкіл в Україні.

Визначними ґраверами України, які навчались в Академії, були *Іван Мигура*, *Іван Щирський*, *Леонтій Тарасевич*, *Григорій Левицький*. Широковідомі малюнки братів Івана та Василя Григоровичів-Барських. Як відомо, *Василь Григорович-Барський* (1701 – 1747) після закінчення класу риторики 23 роки мандрував. Був у Єгипті, Сирії, Лівані, Палестині, Греції, Італії, на Кіпрі, Криті, Афоні, в Константинополі. Впродовж усього мандрівного життя вів «Записки», які щедро ілюстрував. Повернувшись 1747 р. додому, був запрошений викладачем грецької мови до Академії, але невдовзі помер. Похований на території Києво-Могилянської академії.

Іван Григорович-Барський (1713 – 1791) став відомим архітектором і будівничим. Звів понад 30 споруд в Україні: церкви Миколи Набережного, Покровську в Києві на Подолі; Гостиний двір та фонтан «Феліцітал» («Самсон», або «Лев») на Контрактовій площі, надбрамну церкву Кирилівського монастиря, одноповерхову дерев'яну бурсу Академії, а після пожежі – кам'яну; перебудував Маріїнський палац; звів Різдвоборогодицький собор у Козельці, будинок полкової канцелярії в Чернігові тощо.

Художній та історичний інтерес становлять *академічні тези*, або *конклюзії* (від лат. – висновки, підсумки). Це оголошення про диспути в Академії з поданням філософських чи богословських тез диспуту, іноді з переліком запрошених гостей і присвятою тій чи іншій особі, як правило, покровителеві студентів – гетьману, митрополиту, ректору – з їхніми портретами, із зображенням академічних споруд, церков, ними збудованих, релігійних персоналій тощо. Збереглися і становлять велику історичну цінність тези академічних художників і граверів *Лаврентія Крщоновича* на честь архієпископа Лазаря Барановича; *Івана Щирського* на честь ректорів Прокопія Калачинського та Йоасафа Кро-

ковського; *Івана Митури* на честь гетьмана Івана Мазепи; *Досіфея Галяховського*, присвячені Варлааму Ясинському та Івану Мазепі; *Григорія Левицького* — митрополиту Рафаїлу Заборовському.

Починаючи з XVIII ст., в Україні розвивається портретний, або парсунний (від персона) живопис і його окремий жанр — ктиторський портрет, майстри якого досягли «великої досконалості у зображенні людей, якими вони є» (Павло Алеппський, 1654 р.). На жаль, художники майже ніколи не залишали імен на своїх творах, але, напевне, серед них були й ті, хто пройшов вишкіл в Академії. Це можна сказати й про іконописців. Академічна художня школа впливала на майстрів пензля від Москви до Балкан (за визначенням мистецтвознавця, академіка Павла Білецького).

Музична освіта в Академії. Навчання *музики й співу* було обов'язкове ще в Київській братській школі. Музика входила до програми «Семи вільних наук», хоча винесена була в клас неординарний. Музика розглядалась не лише як «сад утіхи», а й як творча сила, що створює сприятливу атмосферу для інтелектуального розвитку молоді, прикрашає слово, надихає душу й серце на «мислі вдячні». Розвиток музичних здібностей учнів Академії йшов шляхом створення хорової школи, вокальних та інструментальних класів і диригування. З'являються посібники — «Ірмолої» («Ірмологіони»), «Київська азбука», «Київське знамено». Популярним був не лише в Академії, а й тривалий час в усій Східній Європі підручник з теорії музики, контрапункту й композиції «Граматика мусікійська жителя града Києва» Миколи Ділецького (1677). Саме в Київській академії відбувається перехід від крюкових записів музики до п'ятилінійних нот, від одноголосся до багатоголосся. Партесний спів (від слова «партія») дістав назву київського й за межами України.

Музика органічно вплітalася в академічне життя. Хори, академічний і монастирський, що налі-

чували по 300 і більше співаків, вважалися найкращими в Україні. Інструментальна музика, хоровий і вокальний спів супроводжували світські й релігійні свята, диспути, урочистості з нагоди іменин ректора чи професорів, зустрічі митрополита й інших поважних гостей. Студенти співали в обох церковних хорах — Богоявленської й Благовіщенської церков. Музику писали для супроводу драм, трагікомедій, для вертепу. Захоплювалися кантами, псалмами, піснями епічними й ліричними, з оркестром і хором виїздили на весняні рекреації на Борщагівку, Шулявку, Глибочицю, до Кирилівського монастиря.

На музичну творчість в Академії мали вплив також здобутки європейської музики, її музично-теоретична думка та композиторська техніка. Тут знайомим було музичне мистецтво Візантії, Болгарії, Греції, згодом — Німеччини, Італії, зокрема Й.-С. Баха, К.-В. Глюка, Г.-К. Вайгензеля, Г.-Ф. Генделя, Д. Палестріні, що знайшло відображення в творчості композиторів, вихованців Академії.

Гармонійне виховання, духовність, плекання музичного світу в Академії, щедрі таланти — все це сприяло тому, що практично кожен вихованець Академії був і поетом, і співаком, і міг писати музику. Серед них були й такі, що сягнули вершин музичної творчості, їхній геній і по сьогодні хвилює серця. Це, найперше, *Максим Березовський* (1745—1777), *Артемій Ведель* (1767—1808), *Дмитро Бортнянський* (1751—1825).

Поетичне й музичне життя Академії сприяло виникненню театру. Ґрунтувався він на основі шкільної драми й трагікомедії, які писали викладачі та їхні студенти. Вони писали також музику до драматичних вистав, готували вбрання й лаштунки, самі були акторами. Згодом театр вийшов за стіни Академії.

У народі ж особливо великою популярністю користувалися *вертеп, інтермедія*. На ярмарках,

у селах — біля церков, на майданах, на цвинтарях під час вакацій студенти розігрували свої дійства. Слухачі й глядачі з радістю й захопленням сприймали нехитру студентську музу, щедро винагороджуючи «трудеників науки».

Бібліотека Академії. Закладена вона була ще в Братській школі. Відомо, що купував для школи книги за свій кошт ректор Йов Борецький. Помираючи, Петро Могила заповів Академії всю свою книгозбірню — 2131 книгу вітчизняних і зарубіжних видань. Так було започатковано традицію дарувати Академії книги. Значні книжкові зібрання передали Академії колишні її вихованці: вчені Єпіфаній Славинецький, Симеон Полоцький, Варлаам Лящевський, Амвросій Юшкевич, історики Микола Бантиш-Каменський, Василь Рубан, письменник Григорій Козицький, митрополити Димитрій Ростовський, Йоасаф Кроковський, Варлаам Ясинський, Рафаїл Заборовський, медик Семен Гамалія, купець Яків Добринін, генерал-губернатор Києва Олександр Бібіков та багато інших.

Бібліотека поповнювалась також за рахунок закупівель, надходжень від видавництв Росії, України, Білорусі, Амстердама, Гамбурга, Галле, Берліна, Братіслави, Данцига, Варшави, Лондона, Парижа, Рима, Болоньї та інших європейських міст. Крім друкованих книг, у бібліотеці зберігалися численні рукописи — хроніки, літописи, спогади, щоденники, а також лекції професорів, конспекти студентів, документи минулих віків і поточна документація.

1792 р. російський освітній діяч В. В. Ізмайлов писав: «Я прийшов глянути на бібліотеку Академії. У ній було багато манускриптів, безліч творінь давнини і творінь новітніх, де смак, ученість і філософія наклали печать свою» [1].

На жаль, 1780 р. згоріло близько 9 тис. томів, 1811 р. — близько 1000. Пожежі (і не тільки), мож-

[1] Акты и документы... — Отд. 3. — Т. 1. — К., 1910. — С. 153—154.

ливо, знищили й ті важливі джерела, які зберігали цінні відомості з історії Академії й України.

Організація навчання в Академії, його зміст, універсальна бібліотека, талановиті професори — все це забезпечувало Києво-Могилянській академії рівень вищого навчального закладу гуманістичного спрямування, закладу, який відповідав вимогам часу й тим завданням, які постали перед Україною.

Організація навчання

Києво-Могилянська академія була *всестановим закладом*. У Статутах (Інструкціях) Академії першим пунктом проголошувалося: «До Академії має приймatись для придбання знань кожна вільна людина всякого звання й стану, звідкіля б вона не прийшла, лише б визнавала східну християнську віру й мала здібності до навчання». В Академії навчалися діти селян, козаків, священиків, міщан, дрібної й середньої шляхти, козацької старшини. Цієї традиції більшість сімей дотримувалася з покоління в покоління. Це родини Полубенських, Полуботків, Мужиловських, Марковичів, Кулябок, Катеринчів, Лагод, Лизогубів, Гамаліїв, Сулим, Безбородьків, Максимовичів, Горленків, Мокієвських, Скоропадських, Лісовицьких, Політик, Дунін-Борковських, Ґалаґанів, Герциків та ін. Освіту в Академії здобули гетьмани України: Юрій Хмельницький, Іван Виговський, Петро Дорошенко, Михайло Ханенко, Дем'ян Многогрішний, Павло Тетеря, Павло Полуботко (наказний), Іван Самойлович, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Іван Скоропадський, Данило Апостол, уславлений полковник Семен Палій, кошовий отаман Кость Гордієнко, кошовий писар Іван Глоба, спадкоємці Івана Мазепи Андрій Войнаровський та Іван Обидовський.

Як зазначалося в академічних документах, навчатися приймали кожного, «звідки б він не прийшов». Отже, Академія була центром єднання українців з усіх українських земель і тих, що були під

владою інших держав. В Академії всі відчували себе дітьми єдиної Вітчизни й, повертаючись на батьківщину, несли з собою ці ідеї.

Навчальний рік розпочинався з 1-го вересня й тривав до перших чисел липня. Новоприбулих, які часом «запізнювалися» й приходили не лише у вересні — грудні, а часом і «після Різдва Христового», приймав префект, проводив з ними бесіду — «отведывал память», після чого направляв до певного класу. Учитель, чи професор, який був і наставником класу, вписував прибулих у «реєстри акуратні», відмічаючи: «якого стану», «коли і звідки прибув», «скільки від роду літ» і «чий він син». Там же зазначалися знання й навички учня чи студента, на основі чого проводилася атестація в кінці року.

Перевірка знань проводилася шляхом оцінки *домашніх (окупації)* й *урочних (екзерциції)* завдань. По *суботах («суботівках»)* підсумовувалися знання, отримані за тиждень. Граматиків — переважно з мов. Піїти й ритори в присутності професорів і ректора читали вірші в оригіналі класичних поетів, а також — власні, проголошували промови, демонстрували знання з історії, літератури, математики тощо. Філософи й богослови захищали свої знання на *диспутах* у конґреґаційній (диспутній) залі не лише в присутності ректора й професорів, а й митрополита й інших знаних і вчених гостей, часто й іноземних, і самого гетьмана.

Вікових обмежень для бажаючих навчатися Академія не встановлювала. Навіть у граматичних класах навчалися разом з 11-річними спудеями часом і ті, кому було далеко за двадцять. Навчалися стільки, скільки хотіли. Сімейні обставини — чи загибель батьків, чи одруження («З примусу матері шлюб узяв»), вступ до медичних університетів, від'їзд на роботу до освітніх закладів, які відкривали могилянці в Росії, часом голод, хвороби змушували студентів припиняти навчання.

Закінчуючи навчання, студенти отримували свідоцтво, а ті, хто закінчив навчання класом риторики, або повний курс — атестат за підписом ректора й префекта з печаткою Академії.

Правила поведінки в школі, бурсі, церкві, в родині, в гостях, у місті, на цвинтарі тощо були викладені ще в Статутах братських шкіл, пізніше — в академічних Інструкціях, наприклад таких, як Інструкція Рафаїла Заборовського «Leges akademicae docentilus et studentibus observandae» (Академічні правила для викладачів і студентів) 1734 р. Петро Могила присвятив питанням виховання студентів свій твір «Антологію» (1636), а також додаток до виданого ним перекладу твору «Преподобного отца нашего аввы Доротея поученіа душеполезна» (1628). Порушників карали, але, з огляду на малолітство й на нужденне становище, «ні занадто суворо, ні занадто слабо, а триматися середини, як велить обов'язок просвітченості і ввічливості». Виключали з Академії лише тих, хто грубо й неодноразово порушував «правила честі»: мордував своїх товаришів-спудеїв, пиячив, неодноразово виказував неповагу до викладачів.

З виховною метою ще у Братській школі були засновані *Студентські братства*, які Петро Могила перейменував на *Конґреґації*. Вони поділялися на *Малу (Congregatio Minor)* в ім'я св. князя Володимира й *Велику (Congregatio Major)* в ім'я Пресвятої Діви Марії. Мета їх — морально-релігійне виховання, формування у студентів почуття братства, гідності, відданості своїй рідній Академії, а також уміння самостійно захищати свої інтереси в суспільстві. Турботою членів Конґреґацій була студентська конґреґаційна Благовіщенська церква. Вони мали свою скарбничку й печатку, своїх представників у суді.

Жили студенти *у бурсах* (від лат. bursa — гаманець). Першу бурсу — *Велику*, тобто спеціальний

гуртожиток, побудував ще Петро Могила. Вкладали свої кошти у будівництво бурс протектори Академії, митрополити Рафаїл Заборовський, Йоасаф Кроковський, Гавриїл Кременецький, Арсеній Могилянський, гетьман Іван Мазепа. Бажаючих жити в бурсі було завжди більше від кількості в ній місць. Розміщували їх у *Малій бурсі* — приміщеннях церковно-приходських шкіл або збудованих самими студентами «коморках» при приходських церквах. Таких церков на Подолі було 16.

Жити у Великій бурсі було вкрай складно. Завжди переповнена, часто без палива, яке доводилося добувати самим бурсакам, занедбана. 1758 р. сеньйор бурси Михайло Павловський у «прошенії» на ім'я митрополита писав: «... вікна й двері погнили і вставити їх нікуди, а сам будинок так глибоко у землю увійшов, що весною та в інші мокротні часи неможливо перепинити воду, яка біжить у будинок» [1]. Бурсаки часто хворіли й помирали, особливо взимку.

1765 р. була освячена нова двоповерхова бурса. Але, як і попередні, дерев'яні, вона 1775 р. «совсем до основания сгорела». 1778 р. *Іваном Григоровичем-Барським* зведено на тих самих фундаментах нову мурована одноповерхову бурсу, 1809—1811 рр. за проектом *Андрія Меленського* надбудовано другий поверх. Зі значними перебудовами будинок зберігся до нашого часу (приміщення науково-методичного центру НаУКМА, вул. Хрещатицько-Набережна).

Становище студентів, і малолітніх граматиків, і 30-річних богословів, ускладнювалося ще й тим, що вони не мали стипендії. Час від часу стипендія надавалася окремим групам студентів із пожертвуваних з цією метою коштів бувшими колись «жителями Великих київських бурс» або членами конґреґацій «...з любові своєї до людей, що співчуття заслуговують,— для бурсаків, що в злиднях

[1] Акты и документы... — Отд. 2. — Т. 2. — К., 1905. — С. 234.

живуть, лише на їх утримання»,— писав ігумен Златоустівського монастиря, що в Москві, вихованець Академії *Варлаам Баранович,* передаючи Академії 7820 руб. Митрополит *Гавриїл Кременецький,* протектор Академії, пожертвував 1779 р. 58 425 руб. сріблом, відсотки з яких призначалися на утримання бурсаків. Найбільше в Академії було студентів таких, як ритор Федір Ревуцький, який, прохаючи допомоги, 1745 р. подав «прошеніє» митрополиту Тимофію Щербацькому: «...Не маю нічого, за чим можна було продовжувати навчання... не маю кунтуша і киреї, ні сорочки, ні шапки, ні чобіт, ні паперу за що купити». А ще треба було щось їсти, тому студенти наймалися на роботу. Служили наймитами, конюхами, сторожами, письмоводителями, а якщо отримували дозвіл — домашніми вчителями. Виконували різні доручення: писали вірші, канти, промови, які виголошували на урочистих чи сумних подіях, співали в церковних хорах, відспівували покійників тощо. Студентам філософам і богословам надавалися Академією *кондиції* — інспекторство над молодшими невстигаючими товаришами або в багатих сім'ях. А ще мали зиск від *епетицій* — йшли під час вакацій, а то й серед року, збирати харчі, одяг, гроші, «за чим можна було б продовжувати навчання». А найменші — граматики просто «миркували», тобто просили милостиню. Але не буде ж студент Академії ходити як жебрак. Тому просили красиво, розчулюючи серця киян — співали пісні, канти, щедрівки, колядки. Один з кантів починався словами: «Мир Божий та ввійде в серця ваші», звідки й пішли вирази «миркувати», «миркач».

Тільки невичерпна мужність і наполегливість допомагали молоді долати злидні, голод, хвороби, приниження на тернистому шляху до знань. І недаремно студенти Академії заслужили у прихильників почесне звання «трудеників науки».

КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

Талановиті вихованці Академії, сповнені високих громадянських почуттів, з ґрунтовними знаннями рідної та іноземних мов, вітчизняної та світової літератури, історії, філософії, права, здобутків світової культури, щороку, закінчуючи навчання, вливалися у вир суспільного життя. Вони займали посади у державному управлінні, судових установах, військових структурах, трудилися на ниві освіти, в церквах.

Переважно завдяки вихованцям Академії Україну покривала широка мережа шкіл. Могилянці були їхніми засновниками, керівниками, вчителями. Як священики, ігумени, настоятелі монастирів вони засновували й утримували численні церковно-приходські й монастирські школи. Як урядовці військових, адміністративних установ відповідали за стан і функціонування полкових і сотенних шкіл, загальноосвітніх і музичних, утримували полкові й сотенні оркестри. У 1740–1748 рр. у Ніжинському полку на 202 поселення було 217 шкіл; у Лубенському на 247 поселень – 172; у Чернігівському на 299 поселень – 154; у Переяславському на 174 поселення – 119; у Полтавському на 61 поселення – 98 [1]. Такий же стан був у Харківському й Слобідському полках. Окрім того, Академія засновувала т. зв. *училищні колонії* – колеґіуми, підпорядковані їй в адміністративному відношенні й за програмами навчання. Ще стараннями Петра Могили були відкриті Кременецький (1636), Вінницький (1638) і Гощанський (1639) колеґіуми. Такі ж колеґіуми були відкриті в Більську (1640), в Яссах і Кимполунзі й 1646 р. – у Тирговіште. Ця традиція

[1] Українська культура. Лекції за ред. Дмитра Антоновича. – К., 1993. – С. 62–63.

була продовжена й пізніше: у Новгороді-Сіверському й Чернігові були відкриті загальноосвітні й ремісничі школи архієпископом Лазарем Барановичем. 1700 р. архієпископ *Іоанн Максимович* відкриває в Чернігові колеґіум; 1726 р. єпископ Бєлгородський *Єпіфаній Тихорський* — Харківський колеґіум; Єпископ *Арсеній Берло* 1738 р.— Переяславський. Організатором Катеринославського училища був історик *Василь Рубан,* Новгород-сіверської гімназії — освітній діяч *Ілля Тимковський.* У численних семінаріях — Катеринославській, Луцькій, Кременецькій, Слов'янській (Полтава), Ніжинському ліцеї, заснованому могилянцем князем Олександром Безбородьком, Київській гімназії, Харківському університеті й інших навчальних закладах також працювали могилянці.

Вихованці Академії займали посади військових писарів, обозних, полковників, осавулів, сотників. Їхні маєтки становили своєрідні культурно-мистецькі осередки з бібліотеками, вокальними й оркестровими капелами, домашніми театрами, мистецькими галереями. Так, у генерального судді Григорія Милорадовича бібліотека налічувала 16 тис. книжок, у бунчукового товариша Стародубського полку Степана Лукашевича — 12 тис. Взагалі, тримати в домі кілька сотень книжок було зазвичай. Загальноосвітні навчальні заклади, бібліотеки, театри полкові й цехові музичні капели й школи, колекції портретів, старовинної зброї, музичних інструментів тощо — все це створювало те освітньо-культурне середовище, яке разом з народною творчістю живило й формувало неповторний духовний світ українців. «Історія Києво-Могилянської академії є разом з тим історією просвітництва цього краю» [1], — такого висновку дійшов дослідник Академії С. Т. Голубєв.

Особливий, «освічений стан» складали *військові канцеляристи* — службовці канцелярій сотенного й полкового управління, Генеральної військової кан-

[1] *Голубев С. Т.* История Киевской духовной академии. Выпуск I. — К., 1886.— С. 352.

целярії, Генерального суду тощо. Працюючи з документами — універсалами, грамотами, листами, судовими, дипломатичними актами тощо, вони набували знань з історії України. Збирали документи, літописи, хроніки, копіювали їх, часом доповнювали або продовжували, писали власні історичні праці. Так, завдяки земському судді Стародубського полку Петру Іскрицькому, який розпочинав кар'єру військовим канцеляристом, був віднайдений і збережений список «Літопису Самовидця», найближчий до оригіналу.

Багато відомих військових і державних діячів розпочинали свою службу як канцеляристи: козацькі літописці *Самійло Величко* і *Григорій Граб'янка*, письменник *Семен Дівович*, кошовий отаман *Антін Головатий*, дипломати доби Богдана Хмельницького *Іван Груша*, *Іван Чорнота*, канцлер Російської імперії *Олександр Безбородько*, міністр народної освіти Росії *Петро Завадовський*, гетьмани України *Іван Виговський* і *Пилип Орлик*. Саме гетьман Пилип Орлик продемонстрував вершину державно-політичного й правового мислення як автор «Конституції прав і свобод Запорозького Війська» (1710), яка за своїми ідеалами, демократичними принципами, засадами єдності законодавчої, виконавчої та судової влади не мала на той час аналогів в Європі.

Вплив вихованців Києво-Могилянської академії на суспільно-політичне, освітнє, духовне життя був незаперечним.

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ

Толерантність і відкритість, притаманні Києво-Могилянській академії, сприяли налагодженню її зв'язків з цілим світом [1].

[1] *Бичко А. К., Бичко І. В.* Феномен української інтелігенції. — Дрогобич, 1977. — С. 61.

Починаючи з 30-х рр. XVII ст., в Академії навчалася молодь з Білорусі, Росії, Молдови, Волощини, Болгарії, Далмації, Чорногорії, Сербії, Греції. Високий рівень навчання, християнське благочестя, вірність православ'ю, звільнення України з-під влади чужинців — усе це справляло духовний вплив, у першу чергу, на слов'янські й інші православні народи.

Вже у XVII ст. там розповсюджуються підручники, педагогічні, полемічні й богословські праці академічних вчених і мислителів, зокрема Захарії Копистенського, Йоаникія Галятовського, Йова Борецького. А ще підручники, укладені в Академії — «Грамматіка славенска» Мелетія Смотрицького, Слов'янські граматики Стефана й Лаврентія Зизаніїв, «Лексикон славенороссский» Памви Беринди, «Грамматика добреглаголивого еллино-словенского языка», складена у Львівській братській школі, «Gramatica Latina a regulus», «Libri artis institutronum linguae Graecae», богослужебні й богословські праці, зокрема «Православне сповідання віри» й «Требник» Петра Могили.

Контактам з європейським світом слугувало навчання й праця могилянців у закордонних університетах. Зокрема, 1733 р. заснував школи в Сербії *Михайло Козачинський* (1699—1755) зі своїми товаришами — студентами-філософами й богословами в містах Бєлграді, Осеке, Далє, Вуковарі, Нови Саді, а також кілька шкіл у Хорватії, де вони працювали як ректори й викладачі. В університетах Європи працювали *Симон Тодорський* (Магдебурзька академія), *Теофан Прокопович* (Німеччина), *Іван Політика* (Кільський університет); *Василь Григорович-Барський* — у школах Греції, на Кіпрі тощо. Могилянськими вченими були засновані школи й друкарні у Молдові й Волощині. Школа, відкрита в Яссах 1640 р. (Молдова), згодом отримала статус Слов'яно-греко-латинської академії. Могилянці проводили велику місійну робо-

ту: в Молдові — *Паїсій Величковський* (1722—1794), святий; в Білорусі — *Йосиф Кононович-Горбацький, Сильвестр Косов, Амвросій Юшкевич, Михайло Козачинський, Варлаам Шишацький.* Особливе місце серед них належить ректору Академії *Георгію Конисько*му (1717—1795). 1755 р. його висвячено на єпископа Білоруського, а 1757 р. він відкрив у Могильові семінарію, яка стала провідним культурним, освітнім і духовним центром Білорусі.

Найширші й найпліднішi зв'язки були з Росією. Серед зарубіжної молоді в Академії найбільше було росіян. До речі, випускниками Академії були автор першого ілюстрованого «Букваря со нравоучительными стихами» *Каріон Істомін*, фельдмаршал *Борис Шереметєв*, перший професор медицини (росіянин) *Костянтин Щепін*, фахівець з джерелознавства й палеографії *Андрій Денисов*, навчався й *Михайло Ломоносов* — майбутній вчений Росії.

Ще 1640 р. митрополит Петро Могила звернувся до російського царя, запропонував допомогу учителями, вченими, перекладачами. Лише 1649 р. до Москви запрошено 30 перших посланців Академії. Так розпочався відплив інтелектуальних сил Академії до Росії, який безупинно зростав. У 1649—1652 рр. у Москві працювали вже 52 київських учених, не рахуючи новоприбулих. Школи, друкарні, театр, підручники, словники, книги українські й перекладені з іноземних мов, богослужебна література, поліфонічна партесна музика й нотне письмо («київське знамено»), навіть одяг («малоросійський росіянам носити» наказано царем Федором),— ось деякі перші культурні віхи, настановлені українцями в Росії, які сприяли пробудженню росіян до духовної культури, прилученню їх до загальноєвропейських знань. Російський учений Л. С. Безсонов зазначав: «Після приєднання Малої і завоювання Білої Русі звідти рушили до нас численні вихідці, що, власне, ко-

лонізували Велику Русь. Вже з половини XVII ст. ми значною мірою підкорилися їхньому впливові в діяльності вчених, у школах, літературі, частково навіть і мові...» [1].

Серед першопроходців української науки й культури в Росії були визначні могилянські вчені *Єпіфаній Славинецький* (кін. XVI — 1675) та *Симеон Полоцький* (1629 — 1680). Лінгвіст, перекладач, письменник, богослов Є. Славинецький написав у Москві близько 150 оригінальних і перекладних творів з грецької й латини. Це праці з педагогіки, медицини, географії й релігійного змісту, видав низку словників — «Слов'яно-греко-латинський», «Лексикон латинський» (бл. 27 000 вокабул), посібник для вивчення церковнослов'янської та української лексики, латини. Познайомив москвичів з такою формою ораторського мистецтва, як проповіді, в яких закликав до знань, гуманного ставлення до людини. 1649 р. він відкрив першу в Москві греко-латинську школу в Чудовому монастирі.

Симеон Полоцький відкрив у Москві друкарню, 1667 р. — школу в Заіконоспаському монастирі. Як викладач і вихователь царських дітей написав кілька букварів з посвятою «Юношам, учитися хотящим», використовував свої посібники з риторики й математики. Заснував перший придворний театр, який став першим театром у Росії. Склав проект «Привилегию» вищої школи, взявши за зразок Києво-Могилянську академію. Але перша вища школа, спроектована ним, була відкрита вже після його смерті теж могилянцем Стефаном Яворським.

Славинецький і Полоцький разом зі своїми вченими-побратимами першими стали на шлях поширення знань і шкільництва в Росії. Школи засновували вчені, громадські й церковні діячі,

[1] *Бессонов Л. С.* Судьбы певческих книг // Православное обозрение. — М., 1864. — Т. 14. — С. 35.

керуючись не царськими указами, а просвітницькими ідеями, вірою в перетворюючу силу знань. Особливо активно почали відкриватися школи із зростанням потоку українців до Росії. Це сталося завдяки указам Петра I, який належно оцінив могилянських учених, перетворюючу силу їхньої діяльності.

1702 р. відкрито латинську школу *Димитрієм Ростовським* у Ростові Великім, того ж року — греко-латинську школу митрополитом *Філофеєм Лещинським* у Тобольську. Десятки, а то й сотні шкіл були відкриті на величезній території Росії — від Курська до Тобольська, від Архангельська до Астрахані. Варто назвати хоча б декотрі з них: 1713 р. відкрито Архангельську слов'яно-латинську школу колишнім ректором Академії й архімандритом Батуринським *Гедеоном Одорським* (р. н. невід.— після 1715) та протопопом Лохвицьким *Іваном Рогачевським*, висланими за підтримку Івана Мазепи до Соловецького монастиря; 1723 р. відкрито школу в Холмогорах могилянцем, єпископом Холмогорським *Варнавою Волостковським* (1670—1730), в якій навчався М. Ломоносов, 1733 р. відкриті чотири школи єпископом Казанським, могилянцем *Іларіоном Рогалевським* (р. н. невід.— бл. 1740) в Казанській єпархії — Казані, Єлабузі, Цивільську та Царевококшайську — для дітей неросійських народностей. Для них були створені спеціальні граматики удмуртської й татарської мов.

Число викладачів-могилянців у російських школах тільки впродовж 1721—1750 рр. сягало 125 [1]. Могилянці були також засновниками більшості духовних семінарій — з 1721 по 1750 рр. їх відкрито 25 [2].

---

[1] *Корчмарик Ф. Б.* Духовні впливи Києва в добу Гетьманської України.— Нью-Йорк, 1964.— С. 96.

[2] *Петров Н. И.* Значение Московской академии в развитии духовных школ в России.— К., 1904.— С. 5—11; Акты и документы... Отд. 2.— Т. 4, т. 5.

1701 р. відкрито першу вищу школу Росії — Слов'яно-греко-латинську академію, її засновником і протектором до кінця життя був могилянський вчений, префект *Стефан Яворський* (1658—1722). З 1701 по 1762 рік з 23 ректорів Московської академії 18 були могилянці, з 25 префектів — 23 могилянці. «Вчені з Києво-Могилянської академії передали їй свій дух, свій напрямок» [1].

Поширенню філософських, літературних, математичних знань у Росії сприяла створена Теофаном Прокоповичем *«Вчена дружина»*, до якої входили, окрім нього, могилянці *Гавриїл Бужинський, Теофіл Кролик*, росіянин *Василь Татищев, Антіохій Кантемир* та ін. Вони, найперше Прокопович та Стефан Яворський, сприяли створенню Російської АН і Російської академії мистецтв (1725). Прокопович тривалий час був протектором АН. В Академії мистецтв портретний клас 17 років очолював перший портретист Російської імперії, художник з європейським ім'ям, могилянець *Дмитро Левицький* (1735—1822). В академічній гімназії викладали *Яків Козельський, Григорій Козицький, Микола Мотоніс*. Математику у відкритому 1755 р. Московському університеті викладали *Василь Аршеневський, Михайло Панкевич*, читали лекції філологи *Павло Сохацький, Роман Туманський*, історик *Антон Прокопович-Антонський* та інші.

У другій половині XVII ст. у Москві й Петербурзі трудилася блискуча плеяда перекладачів, видавців, письменників, істориків, журналістів — високоосвічених могилянців. Серед них: *Михайло Антоновський, Григорій Брайко, Володимир Золотницький, Василь Рубан, Григорій Політика* та інші. Вони розробляли політичні, правові, філософські й історичні концепції, поширювали практичні знання, просвітницьку ідеологію.

---

[1] *Смирнов С.* История Московской славяно-греко-латинской академии. — М., 1885. — С. 81—82.

Чимало українців, випускників Києво-Могилянської академії, стали відомими державними діячами Росії. *Петро Завадовський* (1738—1812) з козацької родини с. Красновичі на Чернігівщині — граф, сенатор, голова комісії зі складання законів Російської імперії, міністр народної освіти; *Олександр Безбородько* (1747—1799) із сім'ї генерального писаря м. Глухова — князь, канцлер Російської імперії, сенатор, таємний радник Катерини II; *Дмитро Трощинський* (1754—1829) з козацької сім'ї на Полтавщині — сенатор, міністр юстиції й земельних наділів, статс-секретар Катерини II; *Андрій Італинський* (1743—1827) із сім'ї священика Лубенського полку — доктор медицини, археолог, лінгвіст, дипломат, російський посланник у Римі.

Вище говорилося про блискучу плеяду могилянців-лікарів — професорів, керівників лікарняних закладів, засновників ряду галузей медицини в Російській імперії.

Важливе місце в суспільному житті посідає церква. Її вплив на духовний світ громадян, їх організацію, формування моральних принципів, поширення освіти й ідеологічних настанов беззаперечні. У цій царині в Росії могилянці також відігравали важливу роль. Реформували церкву, засновували нові приходи й монастирі, формували їх склад й укладали правила їхнього життя, проводили значну місійну діяльність, особливо у віддалених районах Росії, були вихователями у царських родинах і скрізь несли в суспільство ідеї просвітництва — користі знань, людяності відносин, віру в можливості кожної людини.

Сотні й сотні випускників Академії трудилися, займали скромні посади священиків, іноді переважно з них були сформовані нові громади монастирів, вони ж були учителями в школах, проповідниками. Крім того, могилянці аж до 70-х рр. XVIII ст. займали і всі вищі ієрархічні посади. Ось деякі з прикладів: митрополити Тобольські і всього

Сибіру — *Філофей Лещинський, Іоанн Максимович, Павло Конюшкевич, Арсеній Мацієвич;* Ростовський і Ярославський — *Димитрій Ростовський;* архієпископи — Псковський і Нарвський *Теофан Прокопович* та *Рафаїл Заборовський;* Рязанський і Муромський — *Стефан Яворський* та *Гавриїл Бужинський;* Астраханський, Костромський і Санкт-Петербурзький — *Сильвестр Кулябка;* Смоленський і Дорогобузький — *Ґедеон Вишневський;* Великоновгородський і Великолуцький — *Стефан Калиновський;* Оршанський і Могильовський — *Ґеоргій Конисъкий;* єпископи Бєлгородський — *Йоасаф Горленко;* Іркутський — *Софроній Кришталевський* і ще багато імен. Московською єпархією керували місцеблюститель патріаршого престолу *Стефан Яворський, Йосиф Волчанський* (перед тим єпископ Могильовський), *Платон Малиновський* (перед тим архієпископ Крутицький), *Тимофій Щербацький* (перед тим митрополит Київський).

Петербурзька єпархія, утворена 1742 р., мала своїми архієреями лише українців. Новгородською єпархією з 1716 р. управляли майже 40 років тільки українці й один білорус.

Архімандритами провідних монастирів, таких як Троїце-Сергіївський (з 1744 р. — Лавра), Чудовий, Заіконоспаський, Донський, Симоновський, Олександро-Невський та інші також були могилянці.

Вони ж, зокрема Теофан Прокопович, підготували й провели церковну реформу й очолили Синод, для якого Прокопович уклав Духовний регламент (1721).

Українські ієрархи, високоосвічені, толерантні, з глибоким розумінням своєї місії, зосередили в своїх руках «майже всі життєві та культурно-релігійні інтереси московської церкви» [1].

Таким чином, вплив української освіти й культури був вирішальним у становленні російського

---

[1] *Корчмарик Ф. Б.* Духовні впливи Києва... — С. 44.

освітнього, культурного й духовного життя, особливо в другій половині XVII — першій половині XVIII ст. За визначенням російського дослідника П. Мілюкова, «киевское... влияние проникло всюду» [1].

Стосунки Академії з європейськими країнами

Зв'язки Києво-Могилянської академії із зарубіжними країнами мали різнобічний характер. Як зазначалося раніше, це навчання українців у європейських університетах, довершення там знань чи набуття певного фаху могилянськими студентами і викладачами. Культурні здобутки Києво-Могилянської академії давали можливість її вихованцям не лише набувати знань за кордоном, а й вільно полемізувати, вступати в наукові контакти із зарубіжними вченими. Ректор Академії *Інокентій Гізель* консультував німецького вченого Йогана Горбінія з питань історії Києва. *Теофан Прокопович* та *Стефан Яворський* контактували з Готфрідом Лейбніцом з приводу відкриття освітніх закладів та Академії наук у Петербурзі.

Теофан Прокопович підтримував постійні наукові зв'язки з німецькими вченими — філософами, істориками, лінгвістами й теологами, зокрема з главою піїтистів Г. Франке, філософом Й.-Ф. Буддеєм, президентом Королівської академії наук у Берліні П.-Е.-Д. Яблонські, природознавцем Г.-Б. Більфінгером. У школі Прокоповича в Петербурзі викладав професор Кеніґсберзького університету, відомий орієнталіст Т.-Г.-З. Байєр, який присвятив Прокоповичу працю «Museum Sinicum» («Опис Китаю»). Академіки Байєр та Г.-Ф. Мілер написали дві найкращі біографії Т. Прокоповича.

Дехто з могилянців після навчання в зарубіжних університетах отримували там кафедри. Так,

[1] *Милюков П.* Очерки по истории русской культуры. — СПб., 1902. — Т. 2. — С. 41.

зокрема, *Іван Хмельницький* (1742—1794), нащадок гетьмана Богдана, блискуче захистив філософську дисертацію в присутності всесвітньо відомого Емануїла Канта й був запрошений на професорську кафедру Кеніґсберзького університету. *Іван Політика* також після отримання ступеня доктора медицини працював у Кілі. *Симон Тодорський* кілька років вів семінар з гебраїстики й читав основи східнослов'янських мов у славетному Маґдебурзькому університеті м. Галле. При цьому варто зазначити, що запрошення іноземців на кафедри європейських університетів було великою рідкістю.

Такі вчені-могилянці, як А. Італинський, Д. Самойлович та інші, були обрані членами зарубіжних академій, зокрема І. Самойлович — двадцяти.

Вище говорилося про проникнення української музики, її вплив на творчість європейських композиторів. Опера Максима Березовського «Демофонт», церковний концерт «Літургія» та «Соната для скрипки й чембало» з успіхом ішли в Італії, а церковний концерт «Отче наш» був виданий у Німеччині видавництвом «Брайткопф і Гертель». Пісня «Їхав козак за Дунай» була опублікована з нотами в кількох варіантах у Німеччині, зокрема поетом Х. Тігде й видавцем А. Бекером, і швидко полонила всю Європу, а композитори К. М. Вебер та Л. Бетховен створили на її мелодію кілька варіацій.

Україна, її народ, історія та культура викликали подив і захоплення іноземців. У закордонних видавництвах виходять численні публікації про Україну. Згодом публікуються праці вчених і випускників Києво-Могилянської академії: богословські твори Петра Могили і його соратників; три томи богословських праць Теофана Прокоповича, відредаговані Самуїлом Мислав'ським (1782), та праці «Правда волі монаршої» (1724), «Духовний регламент», «Перше учеліє отроком» (1725), низка творів ораторського жанру «Lucubrationis» (1743), «Miscellana Sacra» (1745). Німецький вчений А.-Ф. Бю-

шинг опублікував 1775 р. «Короткі політичні й історичні відомості про Малу Росію» *Василя Рубана.* Ця праця звернула увагу німецької історіографії. Звичайно, наведені факти далеко не повні. Але можемо зробити висновок, що міжнародні культурні зв'язки відкривали світові Академію як осередок освіти, науки й культури, а Україну — як європейську державу.

ЗАКРИТТЯ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ

З другої половини XVIII ст. Академія після заснування університетів у Харкові й Москві почала втрачати пріоритетне становище єдиної вищої школи Російської імперії. З іншого боку, розвиток правничих, математичних, медичних знань і велика потреба в спеціалістах цих галузей науки змушує керівництво Академії шукати шляхи до реорганізації навчання, тобто добиватися дозволу царського уряду й коштів на відкриття нових факультетів та залучення першокласних спеціалістів. Але відгуку в урядових колах Росії Академія не знайшла, хоча мала підтримку таких впливових людей, як гетьман *Кирило Розумовський,* міністр освіти Росії *Петро Завадовський,* генерал-губернатор Києва *Петро Панкратьєв* та інші. На цей час царський уряд і сама Катерина II починають наступ на Академію з метою її знищення. І все ж у час навального наступу на залишки автономії України — знищення Запорозької Січі, Гетьманства, полкового адміністративного устрою, природної української мови — стара вища школа України жила, зберігаючи національні традиції, продукуючи автономістичні ідеї, послуго-

вуючись у творчості й житті своєю національною мовою.

14.08.1817 р. Св. Синод видає указ про нібито тимчасове закриття Академії з метою підготувати її до реформування. Але це було розраховано лише на відволікання суспільного протесту. Того ж 1817 р. в приміщенні бурси Академії було відкрито духовну семінарію й духовне училище. Указом Синоду від 26 серпня 1819 р. на території і в приміщеннях Могилянської академії засновано Імператорську Духовну академію, офіційне відкриття якої відбулося 28 вересня 1819 р. Замість старої загальноосвітньої гуманітарної вищої школи України постав вищий духовний заклад.

Але настільки сильний був спадок Києво-Могилянської академії й міцні ті генетичні корені, що пов'язували її з духовними здобутками й славетними іменами Петра Могили, Данила Туптала, Григорія Сковороди, гетьманів, що в ній навчалися і, найперше, Івана Мазепи, образами її святих, ученими, поетами, мовознавцями, істориками, що традиції її відроджують і в Духовній академії. Вона скромно починає іменуватися Духовна академія, а в пам'яті народній залишається Києво-Могилянською. На початку 1920-х років більшовицька влада закриває й Духовну академію.

Але духовні джерела української нації, до яких належала Києво-Могилянська академія, незнищенні. Рух української громадськості за відновлення Академії, що розпочався у 1960-х роках, увінчався успіхом. Указом Верховної Ради України від 19 вересня 1991 р. університет «Києво-Могилянська академія» відновлено на історичній території і в стінах славної Києво-Могилянської академії.

Наукова бібліотека
Національного університету
«Києво-Могилянська
академія»

ЗМІСТ

Витоки Києво-Могилянської академії 5

Київське Богоявленське братство.
Братська школа 12

Лаврська школа Петра Могили 18

Київський колеґіум Петра Могила 19

Києво-Могилянська академія 24

Києво-Могилянська академія в суспільному
житті України 49

Міжнародні зв'язки Києво-Могилянської
академії 51

Закриття Києво-Могилянської академії 61

Науково-популярне видання

З. І. Хижняк
З ІСТОРІЇ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ
XVII–XVIII ст.

Редактор *Ю. Г. Попсуєнко*
Художнє оформлення *Н. В. Михайличенко*
Технічний редактор *Т. М. Новікова*
Комп'ютерна верстка *Н. В. Єрмак*
Коректор *А. Б. Піцик*

Підписано до друку 14.06.2005. Формат 84 × $100^{1}/_{32}$.
Гарнітура «Baltica». Папір офсетний № 1.
Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 3,12. Обл.-вид. арк. 3,5.
Зам. 5-60.

Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
Свідоцтво про реєстрацію № 1801 від 24.05.2004 р.

Адреса видавництва та друкарні:
04070, Київ, Контрактова пл., 4.
Тел./факс: (044) 425-60-92, 238-28-26.
E-mail: phouse@ukma.kiev.ua

Хижняк З. І.

Х43 З історії Києво-Могилянської академії XVII–XVIII ст. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 64 с.

ISBN 966-518-328-1

Києво-Могилянська академія за силою впливу на буття українського народу, попри майже 400-ліття від початку її заснування, залишається тією складовою, що й сьогодні формує наш духовний світ. Це видання – короткий виклад історії виникнення й діяльності Академії, її могутнього впливу на суспільне життя України й далеко за її межами. Розраховане на абітурієнтів НаУКМА, а також на всіх, хто цікавиться історією духовної культури України.

ББК 63.3(4УКР)-7

Зоя Хижняк народилася на Черкащині, у Шевченковому краю. Закінчила історичний факультет Київського університету.

Працювала керівником наукового центру «Спадщина Києво-Могилянської академії» від заснування Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Автор понад 60 наукових праць з історії й духовної культури України XVII–XVIII ст. Найбільші її зацікавлення пов'язані з історією Києво-Могилянської академії (1615–1817 рр.). Цій темі було присвячено кандидатську дисертацію, кілька монографій, низку наукових статей, в їх числі – понад 150 в енциклопедії «Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст.» (2001 р.) науковим редактором і упорядником якої вона є.

«...Історичні дослідження З. Хижняк нині вважаються за класичні, і з них звичайно починається шлях науковця, котрий розпочинає вивчення Києво-Могилянської академії»

(*Валерія Нічик*, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки України, лауреат премії ім. Дмитра Чижевського).

UKMA Library * Book

0586391